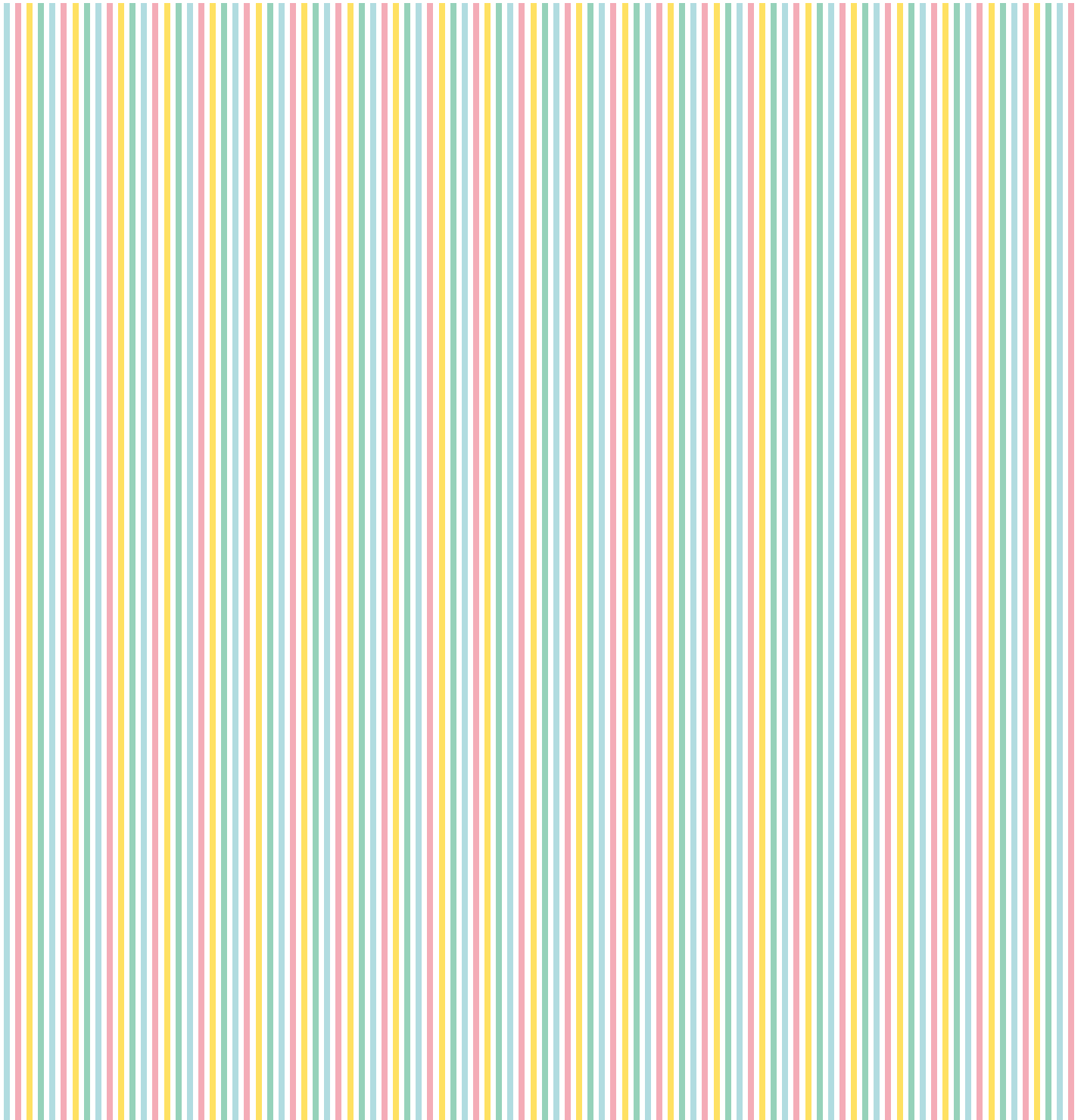

Analyse werk- en presentatieruimte in Rotterdam

Aanleiding

De huidige economische groei is goed voor de stad, maar heeft een keerzijde. Het maatschappelijk (cultureel) vastgoed en de ruimte voor kunstenaars en makers om te werken en te presenteren staan onder druk. Het wordt voor de gemeente lucratief om panden, die werkruimte bieden aan kunstenaars en makers, te verkopen aan commerciële marktpartijen. Doordat de beschikbaarheid van ruimte daalt, stijgen de prijzen. Dit kan leiden tot gentrificatie en verdwijning van waardevolle sociale en culturele initiatieven uit hele gebieden die juist van belang zijn voor de bruisende (en rauwe) stad die Rotterdam wil zijn. Daarbij komt dat door de toenemende populariteit van de stad er steeds meer kunstenaars en makers naar Rotterdam verhuizen. Werkruimte en presentatieruimten staan dus van twee kanten onder druk. Hebben kunstenaars en makers straks nog wel voldoende mogelijkheden om te werken en zich te presenteren?

Deze ontwikkelingen waren voor de RRKC aanleiding om te inventariseren hoe het er in Rotterdam voor staat met de beschikbaarheid van fysieke ruimte om te werken/oefenen en te presenteren. Deze beschikbaarheid bepaalt de kansen en mogelijkheden voor kunst in de binnen- en buitenruimte. Gesprekken met sleutelfiguren in het veld en de gemeente leveren een beeld van de situatie in Rotterdam. De RRKC brengt voor zover hun input reikt de beschikbaarheid van werk- en presentatieruimten van de verschillende disciplines in kaart.

Deze analyse richt zich op de doelgroep van naar schatting duizenden kunstenaars en makers die een vakopleiding hebben gevolgd en in het Rotterdamse veld beroepsmatig aan de slag zijn gegaan. Tot de doelgroep worden ook gerekend degenen die aan het eind van hun vakopleiding praktijkervaring opdoen, en degenen die als autodidact werkzaam zijn en een eigen ontwikkelingstraject hebben gevolgd. Vooral onder de nieuwe culturele makers zijn er veel autodidacten en kunstenaars die zich zonder een traditionele vakopleiding hebben bekwaamd in een kunstvorm.

Tot de doelgroep worden niet gerekend de kunstenaars en makers die in een structureel gesubsidieerde cultuurplaninstelling een huis hebben, de vrijetijdskunst en de makers in de creatieve industrie (toegepaste kunsten).

Verkenning

De RRKC heeft gesprekken gevoerd met tweeëntwintig personen van Rotterdamse culturele instellingen die een overstijgend overzicht hebben op de materie (zie de Verkenning voor het overzicht van betrokkenen). Daarnaast is web research en documentonderzoek verricht. In de gesprekken is gevraagd naar de beschikbaarheid van ruimtefaciliteiten om te oefenen/repeteren/experimenteren en te presenteren. Ook is gevraagd naar aanvullende onderzoekgegevens en naar samenwerkingsverbanden. Belangrijke informatie over ateliers en broedplaatsen werd geleverd door de gemeente (ateliers- en broedplaatsenbeleid) en SKAR.

Onder de doelgroep van naar schatting duizenden kunstenaars en makers zijn er die een vakopleiding hebben gevolgd en in het Rotterdamse veld beroepsmatig aan de slag zijn. Tot de doelgroep worden ook gerekend zij die aan het eind van hun vakopleiding praktijkervaring opdoen en zij die als autodidact werkzaam zijn en een eigen ontwikkelingstraject hebben gevolgd. Vooral onder de nieuwe culturele makers zijn er veel autodidacten en kunstenaars die zich buiten een traditionele vakopleiding om hebben bekwaamd in een kunstvorm.

In de verkenning zijn niet betrokken: de kunstenaars en makers die in een structureel gesubsidieerde cultuurplaninstelling een huis hebben, de vrijetijdskunst en de makers in de creatieve industrie (toegepaste kunsten). In de verkenning zijn tot slot evenmin betrokken de activiteiten van kunstenaars en makers in de digitale ruimte.

De neerslag van de gesprekken, web search en documentonderzoek is per discipline/sector uitgewerkt. Achtereenvolgens komen aan bod: beeldende kunst, street art, kunstprojecten in de publieke ruimte, muziek, theater, dans, nieuwe culturele makers uit nieuwe culturen, en kunst en cultuur in de gebieden. De verslagen van de gesprekken zijn teruggelegd bij de gesprekspartners voor een check op onjuistheden. Zie de [Verkenning](#) voor de verslagen.

Conclusies algemeen

Conclusies algemeen

In de analyse beschrijft de RRKC in deel 1 een aantal sector-overstijgende bevindingen in de vorm van conclusies. Daarna zoomen we in deel 2 in op onderwerpen per sector. Maar eerst plaatst de RRKC in onderstaand schema de bevindingen van de gesprekspartners. Daarin is per discipline/sector samengevat hoe het ervoor staat met de beschikbaarheid van werkruimte en presentatieruimte.

Schema met bevindingen van de gesprekspartners over de beschikbaarheid van ruimte (Verkenning najaar 2017):

Werk- en presentatieruimte onder druk

Discipline / sector	Werkruimte	Presentatieruimte	Bijzonderheden
Beeldende kunst	Tekort	Geen tekort aan presentatieplekken voor beeldend kunstenaars. Toenemende druk op presentatieruimte door initiatieven voor kunst in de openbare/ publieke ruimte.	Gemeente gaat komende jaren voorzien in meer betaalbare werkruimte. Verdiencapaciteit beeldend kunstenaars is laag.
Street art	Tekort	Toenemende druk op presentatieruimte door initiatieven voor kunst in de openbare/ publieke ruimte.	Gemeente gaat de komende jaren voorzien in meer presentatieplekken voor street art (muren).
Kunstprojecten in de publieke ruimte	Geen oordeel	Geen tekort	Geen
Popmuziek	Geen oordeel	Geen tekort	Geen
Jazz	Tekort aan repetitieruimte voor grotere ensembles.	Tekort aan presentatieruimte voor grotere ensembles.	Concerten in muziekcafes genereren weinig inkomsten.
Klassieke en hedendaagse muziek	Tekort aan repetitieruimte voor grotere ensembles.	Tekort aan presentatieruimte voor grotere ensembles.	Toplocatie de Doelen te duur. Concerten in kerken en bijzondere locaties.
Wereldmuziek	Tekort aan repetitieruimte voor grotere ensembles.	Tekort aan presentatieruimte voor grotere ensembles. Tekort	Concerten in muziekcafes genereren weinig inkomsten.
Theater	Geen tekort voor startend talent; Tekort voor gevorderde makers.		Voor startend talent kan geld een bottleneck zijn voor werkruimte.

Dans	Geen tekort voor startend talent; Tekort voor gevorderde makers.	Tekort	Voor startend talent kan geld een bottleneck zijn voor werkruimte. Voor dans zijn ruimten met pilaren minder geschikt.
Nieuwe culturele makers uit nieuwe culturen	Tekort	Tekort	Veel kleinschalige optredens. Optredens in grote zalen nauwelijks op uitnodiging.
Kunst en cultuur in de gebieden	Geen oordeel, zie andere disciplines	Sommige gebieden ontberen goede podia, in andere zijn ze minder toegankelijk of te duur	In zes gebieden komt als opvolger van een lcc een cultuurcentrum nieuwe stijl.

Doordat het cultureel vastgoed onder druk staat en er steeds meer kunstenaars en makers naar Rotterdam trekken, komt betaalbare werkruimte voor kunstenaars, creatieven en kleinschalige culturele initiatieven in het gedrang. Deze waarnemingen bepaalden vaak de teneur in de gesprekken. In het merendeel van de disciplines wordt een gebrek aan werkruimte en presentatieruimte ervaren, in mindere mate bij individuele makers (bijvoorbeeld musici en dichters), in meerdere mate bij makers die in ensembleverband werken. Daarbij komt dat veel kunstenaars en makers bij voorkeur in het centrum van de stad willen werken.

Het is in dit verband positief dat SKAR zijn facilitaire rol ook ter beschikking stelt voor de podiumkunsten. Niet alleen ateliers, maar ook broedplaatsen voor jong talent met een verscheidenheid aan disciplines vallen nu onder de regie van SKAR. In een consultatienota van de gemeente over ateliers en broedplaatsen wordt niet alleen gepleit voor meer werkruimte, maar ook voor een ketenbenadering die aansluit bij de talentontwikkeling die elke kunstenaar en maker in fases doormaakt.

Verschillende nieuwe culturele makers deden pogingen om werkruimte en presentatieruimte van grotere culturele instellingen te mogen gebruiken. Daar kwam in het algemeen weinig van terecht. De instellingen argumenteren dat zij hun activiteiten op lange termijn plannen en daardoor geen flexibele ruimte zouden hebben voor bijzondere projecten van de nieuwe makers. Andere belemmerende factoren zouden technische beperkingen zijn en regelgeving qua beheer. Dit is een belangrijk aandachtspunt voor de RRKC, omdat hij in meerdere adviezen juist pleitte voor samenwerking van grote en kleine instellingen.

Bij krapte van werkruimte zouden verbindingen kunnen worden gelegd met de sportsector. Makers en muzikanten/ spelers/dansers werken vaak in andere periodes en tijdblokken dan sporters. Mogelijk kan worden samengewerkt met Rotterdam Sport Support. Ruimtegebruik in de sport- en cultuursector kan worden geclusterd waardoor overheadkosten laag blijven.

Waardetoevoeging van kunst en cultuur voor de stad

Het is begrijpelijk dat de gemeente in zijn omgang met maatschappelijk (cultureel) vastgoed kijkt naar de marktontwikkelingen in het vastgoed. Maar dat hoeft niet altijd het leidend motief te zijn.

Er zou meer reflectie in het gemeentelijk beleid kunnen komen over de waarde die kunst genereert voor de directe omgeving en de stad. Niet alleen artistiek maar ook economisch. Dat voorkomt dat door gentrificatie makers en kunstenaars weer vertrekken uit de stad. Daarvoor is in de eerste plaats nodig dat de gemeente door het hanteren van kwaliteitsrichtlijnen scherper wordt in de keuze van vastgoed voor kunstenaars en makers. Ten tweede zou de gemeente het ondernemerschap van kunstenaars en makers meer kunnen faciliteren en stimuleren. Als derde zou de gemeente kunnen zoeken naar instrumenten waarmee de waarde-toevoeging van kunst voor de stad kan worden bepaald.

Dat kan bijvoorbeeld aan de hand van een maatschappelijke kosten- en batenanalyse. Een goed voorbeeld van waarde-toevoeging is een nieuw Modecentrum in Noord waarbij is ingezet op een economische ketenbenadering. Doel is dat een combinatie van ontwerpers, makers en distributeurs leidt tot een economisch rendement dat niet alleen ten goede komt aan henzelf, maar ook aan de stad.

Ruimte niet zonder geld

De beschikbare ruimte voor jong/nieuw talent om te werken en te presenteren is een relatief begrip. Als kunstenaars en makers behalve (bewezen) talent beschikken over financiële middelen dan hebben ze een grotere toegang tot ruimte; de ruimte volgt het budget. Sommige jonge starters weten niet goed de weg te vinden naar geschikte ruimte. Ook is de kunst om een goed plan te schrijven voor een subsidieaanvraag hen niet allemaal eigen. Maar het is wel een voorwaarde om als beeldend kunstenaar een initiatief te starten of als maker een voorstelling te maken bij een productiehuis of broedplaats.

Voor de talentontwikkeling van jonge startende kunstenaars en makers in alle disciplines zijn een goed geoutilleerde ruimte én geld noodzakelijke basisvoorwaarden. Daarnaast is vaak genoemd dat coaching en begeleiding nodig zijn om artistieke groei te garanderen en ondernemerschap te stimuleren. Omgekeerd blijkt dat menig beeldend kunstenaar die werk tentoonstelt en jong muzikalent dat ergens optreedt, hier nauwelijks iets mee verdient. Ze zien het maar als een investering in de toekomst.

Initiatieven van onderaf

Een rode draad in de gesprekken was dat jonge kunstenaars en makers zelf op zoek gaan naar leegstaande panden voor werkruimte. Vaak worden ze daarbij ondersteund door SKAR. In deze zoektocht ontmoeten ze elkaar, werken ze samen en zijn ze bereid om ruimte te delen. Ze vinden elkaar in broedplaatsen en allerlei kunstenaarsinitiatieven.

Deze ontstaan veelal van onderaf binnen eigen informele netwerken. De vraag kan worden gesteld of door de groei van het aantal makers en kunstenaars, kleinschalige presentatieplekken en kunstenaarsinitiatieven in de stad, de ontmoetingsfunctie nog wel tot zijn recht komt. De behoefte aan ontmoeting is door verschillende partijen gesignaleerd. Door de voortgaande differentiering in de disciplines en het ontstaan van nieuwe genres, neemt versplintering verder toe. Heeft de stad niet een overkoepelend netwerk met een eigen locatie nodig?

Een belangrijke bijvangst van de gesprekken is de vaak gehoorde bevinding dat het tekort aan werkruimte, presentatieruimte én geld de ontwikkeling en doorstroming van talent frustrereert. In de podiumkunstdisciplines was dit geluid het sterkst. Naast de bestaande infrastructuur van productiehuizen blijkt er behoefte te zijn aan nieuwe laagdrempelige informele 'eigen' productiehuizen waarin verschillende functies horizontaal, naast elkaar, worden gecombineerd: werken en experimenteren, produceren en programmeren. Waar kunstenaars en makers crossovers aangaan en interacteren met een eigen publiek dat bereid is zich daarin te verdiepen of er zich door te laten meenemen.

Met deze initiatieven van onderaf ontstaat in de stad een nieuwe 'gelaagdheid' in de verschillende stadia van talentontwikkeling. In zijn advies *Behoeften aan alternatieve Financiering* (2017) constateerde de Raad nog lacunes op het gebied van ontwikkelfaciliteiten voor makers en initiatiefnemers (1).

Kunst en cultuur in de gebieden

Naast de bestaande stedelijke infrastructuur van musea, podia en andere culturele partners wordt door de gemeente en partners als Cultuur Concreet en SKAR gezocht naar een breed vertakte gebiedsgerichte benadering. In de zes gebieden komen in de plaats van de wegbezuinigde lokale cultuurcentra nieuwe cultuurcentra: Feijenoord, Charlois, Hillegersberg-Schiebroek, Hoek van Holland, Overschie, Prins Alexander. Deze krijgen door de samenwerking met tientallen partners een spilfunctie in lokale programmering. Daarbij wordt aangesloten bij de wens van veel kunstenaars om op lokaal niveau aan de slag te gaan en betekenis te willen geven aan hun directe omgeving.

De Raad is benieuwd in hoeverre de cultuurcentra nieuwe stijl kansen zullen bieden aan jong talent, zowel voor wat betreft werk- als presentatieruimte.

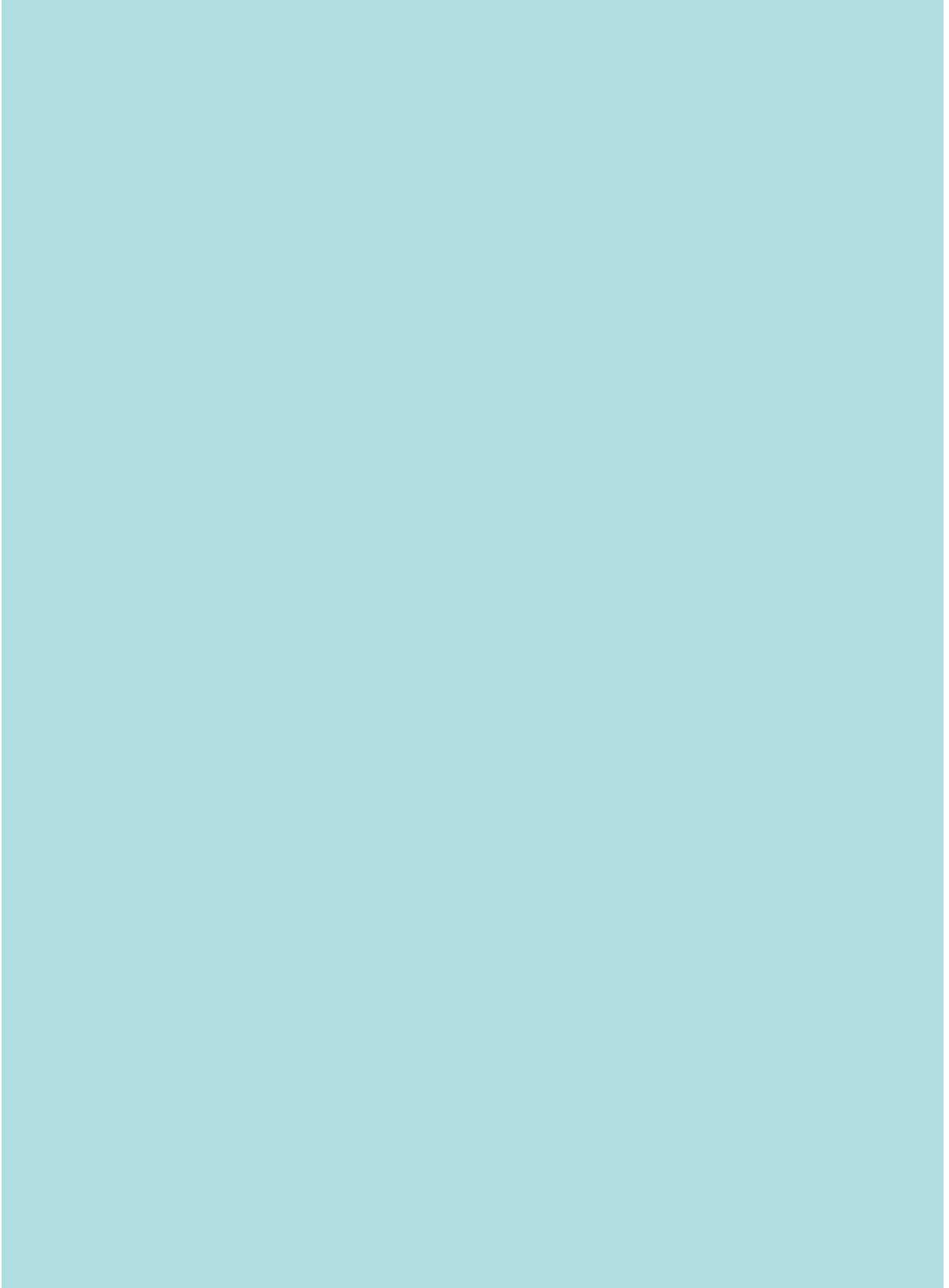
De activiteiten van makers en kunstenaars in Rotterdam-Zuid zouden meer benadrukt kunnen worden in het beleid. Theater Zuidplein en Islemunda bieden makers in dit stadsdeel vanuit een gebiedsgerichte benadering kansen om hun talent te ontwikkelen, maar gezien de achterstanden kan dit beter.

---

1) [Advies Behoeften Alternatieve Financiering](#), april 2017 RRKC blz.5: "In de zgn. ontwikkelketen is behoefte aan meer doorstroommogelijkheden. Bijvoorbeeld van het kunstvakonderwijs naar professionalisering, van beginnende initiatiefnemer naar in sommige gevallen een instelling die het vertrouwen geniet om een structurele subsidie te ontvangen; van talent naar de top".

Conclusies per
discipline/ sector

Beeldende kunst, kunst in de publieke ruimte, street art

Tekort aan werkruimte

Uit de gesprekken bleek dat beeldend kunstenaars in Rotterdam een tekort aan werkruimte hebben. Vooral jonge startende kunstenaars vinden niet makkelijk geschikte en betaalbare werkruimte. Daarbij komt dat het aantal kunstenaars fors groeit en steeds meer kunstenaars van buiten de stad zich in Rotterdam willen vestigen. De stijging van het aantal street art kunstenaars in de stad is opvallend.

Het nijpende ruimtetekort wordt ook veroorzaakt door de verschuivingen in de vastgoedmarkt. Doordat de gemeente panden verkoopt waar kunstenaars werken, zijn deze genoodzaakt te verhuizen naar andere plekken, vaak aan de randen van de stad. Dit leidt bij veel kunstenaars tot onvrede. Voorbeelden zijn een voormalig schoolgebouw aan de Schonebergerweg 45 waar 12 kunstenaars atelierruimte huurde van SKAR en de oude HBS aan de 's Gravendijkwal. Kunstenaars hebben de HBS al enkele jaren geleden verlaten, in 2019 vertrekt Conny Janssen Danst uit het pand.

De SKAR signaleerde de toenemende behoefte aan werkruimte. Dit signaal werd opgenomen in een broedplaatsennota (2) (2017) van de gemeente. Daarin wordt gepleit voor uitbreiding. Het gevolg was dat de gemeente het tekort aan werkruimte aanpakt door voor verhuuring via de SKAR het aantal m²'s voor kunstenaars de komende jaren fors uit te breiden zodat zij voor een schappelijke huur atelierruimte kunnen huren. De RRKC juicht deze uitbreiding toe.

In de broedplaatsennota werd voorts gepleit voor een diversificatie in soorten beroepspraktijk. De een kiest voor een representatieve werkplek, de ander voor een kraak-achtige scene. Afhankelijk van het type beroepspraktijk varieert de huur. Kunstenaars die goed verkopen kunnen zich een hogere huurprijs veroorloven; jonge starters veelal niet.

Voor creatieve makers streeft SKAR naar een economische ketenbenadering die van doorslag kan zijn voor toedeling van beschikbare ruimte. Ontwerp, maakproces en verkoop vinden gezamenlijk (in een keten) plaats in hetzelfde gebouw. Dit soort creatieve ketens versterken de bijdragen van de schakels aan elkaar en dragen bij aan de economie van de stad. Daarmee creëren kunstenaars en makers een waarde voor de stad.

Druk op presentatieruimte

Er lijkt veel ruimte te zijn in de stad, maar steeds meer partijen doen een beroep op die ruimte. De raad onderscheidt binnenruimte en buitenruimte. Voor wat betreft de binnenruimte: in Rotterdam wemelt het van de kunstenaarsinitiatieven, presentatieplekken en platforms. In de (openbare) buitenruimte telt het CBK alleen al 851 beeldende kunst objecten waar hij de afgelopen decennia de hand in heeft gehad. Mothership realiseerde de afgelopen tien jaar 350 projecten in de publieke buitenruimte.

Steeds meer kunstenaars lijken zich, door maatschappelijk doelstellingen gedreven, te richten op activiteiten in de publieke buitenruimte. Met placemaking proberen zij op gebiedsniveau bij te dragen aan de verbetering van plekken met kunst. Street art is hier een opvallende stijger. De prestatiemogelijkheden voor street art nemen toe, mede dankzij een motie in de gemeenteraad om in de gebieden verspreid over de stad het aantal muren uit te breiden voor legale street art. De verwachting is dat het college deze motie in 2018 gaat uitvoeren.

2) [Concept Atelier- en broedplaatsenbeleid 2017-2021](#), maart 2017

Hoewel verschillende partijen de toenemende druk op presentatieruimte in de stad onder de aandacht brengen, is er weinig zicht op de concrete omvang van de initiatievenstroom. De RRKC constateert dat verschillende toonaangevende partijen actief zijn in het bevragen van de publieke ruimte, maar dat ze weinig onderling afstemmen.

De kwaliteit van de kunst in de publieke ruimte kan volgens de Raad beter worden bewaakt als organisaties als het CBK (BKOR en SIR), Hiphop in je Smoel (Street art), Mothership (kunstprojecten in de publieke ruimte) SKAR, Bureau Binnenstad en gemeentelijke diensten regelmatig zouden afstemmen door ideeën en plannen integraal te volgen en te wegen. Dan kan worden gewaakt voor, zoals een gesprekspartner het noemde, vertrutting van de publieke ruimte. Er zou een goede balans moeten blijven bestaan van kunst en citydressing. Meerdere gesprekspartners spraken hun zorg uit over het behoud van de eigenheid van de stad. Het edgy karakter van de stad zou niet verloren mogen gaan.

Presentatieklimaat nog te gesloten

Het presentatieklimaat voor beeldend kunstenaars is niet optimaal. Om hun publieksbereik te vergroten, kunnen volgens sommige gesprekspartners ateliers, broedplaatsen, presentatieplekken/galeries in gezamenlijkheid meer betekenis geven aan hun omgeving. De initiatieven zouden meer naar buiten kunnen treden. Het aantal galeries in Rotterdam is vergeleken met Amsterdam en Den Haag klein. De markt voor beeldende kunst is hier beperkt en het financiële draagvlak van galeries gering. De galeries in Rotterdam worden vooral bezocht door kunstenaars zelf en weinig door een koopkrachtig publiek. Kleinschalige grassroots initiatieven zijn vaak beperkt in hun organisatiekracht.

Broedplaatsen, ateliers en galeries zouden zich voor hun directe omgeving meer open kunnen stellen. Goede initiatieven zijn de tentoonstellingsagenda Art Index Rotterdam en het platform The Autonomous Fabric. Kunstenaars zouden hun schroom kunnen overwinnen door meer naar buiten te treden. In de verkoop van kunst kan meer worden geëxperimenteerd. Denk aan food+art courts waar kunstenaars en publiek elkaar in een informele manier ontmoeten.

Muziek

Popmuziek

In de popmuziek is er geen knelpunt. Door de opkomst van urban, hiphop, DJ's en electronic music is de behoefte aan oefenruimte in de popmuziek afgenomen. De muzikanten spelen, anders dan de rock- en blues-formaties van voorheen, op zolder of met een hoofdtelefoon in eigen studio's. Musici in de jazz en wereldmuziek die individueel of in duo's of trio's werken, of musici in de klassieke muziek die in kamermuziekverband spelen, doen dit thuis, in een repetitieruimte bij CODARTS, de bibliotheek, buurthuizen, schoolgebouwen, anti-kraakpanden en in broedplaatsen. Vaak komen zij via eigen informele netwerken aan ruimte.

Tekort aan werkruimte voor grotere ensembles

Voor de (grotere) ensembles in de jazz, klassieke en hedendaagse muziek, en wereldmuziek is er in Rotterdam daarentegen te weinig werkruimte. Hoe graag ensembles in de klassieke en hedendaagse muziek dit ook zouden willen, de Doelen kan geen ruimte voor de instudering van een concertprogramma bieden omdat het in de eerste plaats een muziekpodium is dat breed programmeert. Nu SKAR heeft aangegeven ook een facilitaire rol te willen vervullen voor andere disciplines dan de beeldende kunst, ligt hier voor deze organisatie een belangrijk aandachtspunt.

Presentatiemogelijkheden voor startend talent karig

Bij de ruimte voor presentatie zien we in de muzieksector accentverschillen. In de popmuziek zou het aantal speellekken zijn gegroeid; van een knelpunt is hier dus geen sprake. De meeste popmuzikanten houden evenwel weinig inkomsten over aan een concert. Dat geldt ook voor muzikanten in de jazz en de wereldmuziek. Voor jazzmusici lijken er in de stad meer mogelijkheden te zijn voor concerten (podia en festivals) dan voor musici in de klassieke en hedendaagse muziek. In de jazz en wereldmuziek liggen de optredens voor startend talent niet voor het oprapen; de muzikanten treden op tijdens feestjes, in muziekcafés en kroegen. In dit verband vindt de RRKC het positief dat Jazz International Rotterdam meer wil inzetten op het faciliteren van jong talent, bijvoorbeeld door in het eigen festival nieuw talent te programmeren. Het ondernemerschap van jonge musici is cruciaal bij het boeken van optredens. In de versterking van hun ondernemerschap kan wel nog een slag worden gemaakt.

Een productiehuis voor muziek

In de Rotterdamse muzieksector bestaat geen productiehuisfunctie zoals we die kennen van de theater- en danssector. Dat die wordt gemist blijkt uit de ambitie van verschillende gesprekspartners om een productiehuis voor muziek op te richten. Het is een 'vrijplaats' waar ruimte wordt gedeeld en waar thematisch wordt samengewerkt met andere disciplines en crossovers worden opgezocht en gestimuleerd. Er wordt in dit huis geoefend, gerepeteerd en gepresenteerd. Jong talent presenteert zich met een pitch en ervaren musici zetten hun expertise voor hen in. Musici geven zelf vorm aan programma's en brengen elk hun eigen achterban als publiek mee. Grondtoon is de ontmoeting met gelijkgestemden in een informele setting.

Aankomende professionals maken zich er kenbaar en zichtbaar: het huis wordt zo een vindplaats voor programmeurs. Dit productiehuis voor muziek voorziet in een hiaat dat door de vakopleidingen over het hoofd is gezien: aan de slag gaan en aan de slag blijven. Het huis slaat een brug naar de zalen doordat samen met de doelgroepen nieuwe concepten voor uitvoeringen worden bedacht en een publieksbenadering die daarbij past.

De grassroot planvorming en werkwijze in horizontale netwerken sluit aan bij de nieuwe tijd waar minder plaats lijkt te zijn voor hiërarchisch top down denken. Kern is dat het huis wordt gedragen door de musici zelf; dat zij zelf de verantwoordelijkheid dragen voor programmering én publieksbenadering. De RRKC vindt de ideeën voor een Rotterdams productiehuis voor muziek interessant en prikkelend. Ze zouden van de gemeente een kans moeten krijgen voor verdere uitwerking in een concreet plan inclusief een haalbaarheidsonderzoek. Daarbij kunnen vergelijkbare succesvolle initiatieven in andere steden worden betrokken.

Theater en dans

Tekort aan werkruimte voor gevorderd talent

De RRKC stelt vast dat er in de theater- en de danssector een redelijk goede infrastructuur is voor de begeleiding van talent. De Raad maakt een onderscheid tussen startend, gevorderd en top-talent. Voor jonge, nieuwe makers zou een gebrek aan werkruimte niet zo'n probleem zijn, wel de weg om die te vinden en de betaalbaarheid. Soms vinden ze ruimte in leegstaande panden waar in korte perioden kan worden gewerkt. Organisaties als Productiehuis Theater Rotterdam, Dansateliers en Islemunda bieden graag ontwikkelingskansen aan jonge makers. Ze hebben er begrip voor dat ze niet altijd de weg kennen, maar het is ook een kwestie van geld. Breng je geld mee, dan heb je een grotere kans op werkruimte.

Islemunda richt zich vooral op autodidacten die vaak gebiedsgericht werken, het Productiehuis Theater Rotterdam en Dansateliers op de academisch geschoolden. De Raad denkt dat de (5) studio's van Islemunda door Rotterdamse makers meer benut kunnen worden. De studio's zijn goed geoutilleerd en de huurprijs is alleszins betaalbaar. Sommige voorstellingen van het Productiehuis Theater Rotterdam worden in Islemunda voorbereid en gemonteerd waarna ze te zien zijn in de Rotterdamse Schouwburg.

Theater Zuidplein stimuleert jonge theatermakers met verschillende culturele achtergronden om werkervaring op te doen. Het is positief dat Islemunda samenwerkt met Theater Zuidplein in een nieuwe makers-regeling voor de stimulering van jong theatertalent. Dat bevordert de aansluiting van startend talent met het bovenliggend segment. Maar er zijn nog meer mogelijkheden voor jong talent. Onlangs startte Theater Walhalla op Rotterdam-Zuid een nieuw initiatief: Werkplaats Walhalla. De Raad is benieuwd hoe dit initiatief zich de komende jaren ontwikkelt. WORM heeft voor jonge makers studioruimte, maar de geboden faciliteiten zijn niet optimaal.

Er ontstaan in de cultuursector nieuwe initiatieven/broedplaatsen die door de jonge makers zelf 'van onderaf' worden ontwikkeld. Als lichtend voorbeeld is door meerdere gesprekspartners, ook uit de muzieksector, Time Window genoemd, een community based vrijplaats in Noord waar circa veertig kunstenaars uit verschillende disciplines onafhankelijk werk kunnen ontwikkelen en produceren. De RRKC vindt het interessant om te volgen hoe kunstenaars en makers elkaar hier vinden, experimenteren, ontwikkelen, produceren, en zich (kleinschalig) presenteren. De vrijplaats ontstaat vanuit eigen informele netwerken en verschilt wezenlijk van de top down opgezette productiehuisen.

Voor het gevorderde talent is er wel sprake van een ruimtetekort. Deze makers zoeken studio's om te repeteren, te monteren en te presenteren. In het verleden zijn enkele goed geoutilleerde studio's in het voormalige LantarenVenster aan de Gouvernestraat en De Banier in Noord door bezuinigingen verloren gegaan. Wat nog is overgebleven, is het pand aan de 's Gravendijkwal waar Conny Janssen Danst en Dansateliers zijn gevestigd. Het gebouw herbergt drie grote studio's en een aantal leslokalen. De gemeente heeft besloten dit pand in 2019 te verkopen. Het wordt in de theater- en danssector betreurd als dit pand voor makers verloren gaat. SKAR, Dansateliers, Music Matters en Grounds ontwikkelen voor de 's Gravendijkwal in samenspraak met de gemeente een plan voor een broedplaats en presentatiecentrum voor makers en uitvoerders in de podiumkunsten, met de focus op dans en muziek. Dit plan zou een deel van het ruimteprobleem van jonge makers oplossen en biedt presentatiemogelijkheden voor een iets groter publiek dan nu. Er kunnen nu maar maximaal 50 bezoekers terecht in de studio's. De RRKC is benieuwd naar het plan, mede in samenhang met de ideeën over een nieuw te ontwikkelen productiehuis voor muziek (zie vorige paragraaf).

Het toptalent kan terecht bij Het Productiehuis Theater Rotterdam en Dansateliers. Verder bieden gezelschappen als Scapino en Conny Janssen Danst ruimte aan jonge makers om te experimenteren (in company talentontwikkeling). Voor dans is van essentieel belang dat er een dansvloer is en dat ruimten zuilenvrij zijn. Daarom zijn maar weinig locaties echt geschikt voor dans.

Presentatiemogelijkheden beperkt

De mogelijkheden voor presentatie van (jonge) dans- en theatermakers lijken beperkt. Hun presentatie in productiehuizen of broedplaatsen is een onderdeel van hun talentontwikkelingsproces. Werken, experimenteren en uitvoeren maken deel uit van één ontwikkelingscyclus. Voorstellingen worden gegeven voor een klein publiek. De podia die nieuwe makers in de zaal programmeren zijn Theater Rotterdam, MAAS, Theater Walhalla en Theater Zuidplein. Dat gebeurt echter maar in beperkte mate omdat die podia in eerste instantie zelf breed programmeren. De Raad zou willen laten onderzoeken welke presentatiemogelijkheden er voor jonge makers zijn in de cultuurcentra nieuwe stijl in de zes gebieden.

Nieuwe culturele makers

Hoewel kunstenaars en makers in deze groep in allerlei disciplines werken, wijdt de RRKC om verschillende redenen een aparte paragraaf aan hen. Het gaat om makers die relatief los van de gevestigde productiehuizen werken. Ze zijn pluriform en opvallend divers. Het werk van deze young creatives ontstaat in de (grootstedelijke) jongerencultuur en leidt tot nieuwe genres en kunstvormen. Hiphop en rap zijn al een tijdje in zwang, in recente jaren vallen spoken word en street artop als nieuwe maatschappelijk betrokken genres. Maar het gaat ook over modeontwerpers, organisatoren van evenementen e.d.

Werkruimte is beperkt

Onder de nieuwe culturele makers is er veel vraag naar werkruimte. Veel makers organiseren activiteiten op zelf gevonden plekken bijvoorbeeld lege winkelpanden en anti-kraakpanden. Vaak wordt werkruimte gedeeld. Voor de ontwikkeling van hun talent kunnen de nieuwe makers terecht bij organisaties als het Hiphop Huis, Hiphop in de Smoel (streetart) en Ken Theater (spoken word). Het aantal initiatieven in deze genres is fors gegroeid.

Het HipHopHuis biedt zowel een podium als kantoorruimte voor een divers gezelschap van nieuwe culturele makers. Voor spoken word is er geen gebrek aan ruimte om te schrijven en zich te oefenen in het vak; dat doen de makers thuis.

Al eerder werd aangestipt dat voor veel jonge makers de weg naar werkruimte en financiële middelen onvoldoende bekend is; een eerste bottleneck voor hun talentontwikkeling. Ook hier refereert de Raad naar zijn advies Behoeften Alternatieve Financiering (2017).

In juni 2017 ontving de wethouder van MDC een brief van meer dan 80 nieuwe, jonge culturele makers in Rotterdam. Daarin wordt gepleit voor “fysieke en financiële ruimte om mooie voorstellingen, expo’s, shows en festivals in de stad neer te zetten. Met nieuwe Rotterdamse kunst, voor de jonge, Rotterdamse – dus per definitie cultureel diverse! – doelgroep”. De brief geeft hiermee een belangrijk signaal af wat betreft ruimtegebrek. De opstellers van de brief pleiten voor een (gemeentelijke) counterpart die hen wegwijs maakt in regelgeving, subsidie- en vergunningenland. De counterpart zou een brug moeten slaan tussen de gevestigde orde en de nieuwe culturele makers; laat bijvoorbeeld Boijmans en de Kunsthal ruimte bieden aan het werk van jonge kunstenaars. Verder constateren ze dat ze vaak niet voldoen aan de huidige criteria voor artistieke kwaliteit. Zie ook de opmerkingen hierover in de algemene conclusies.

Beperkte mogelijkheden voor presentatie

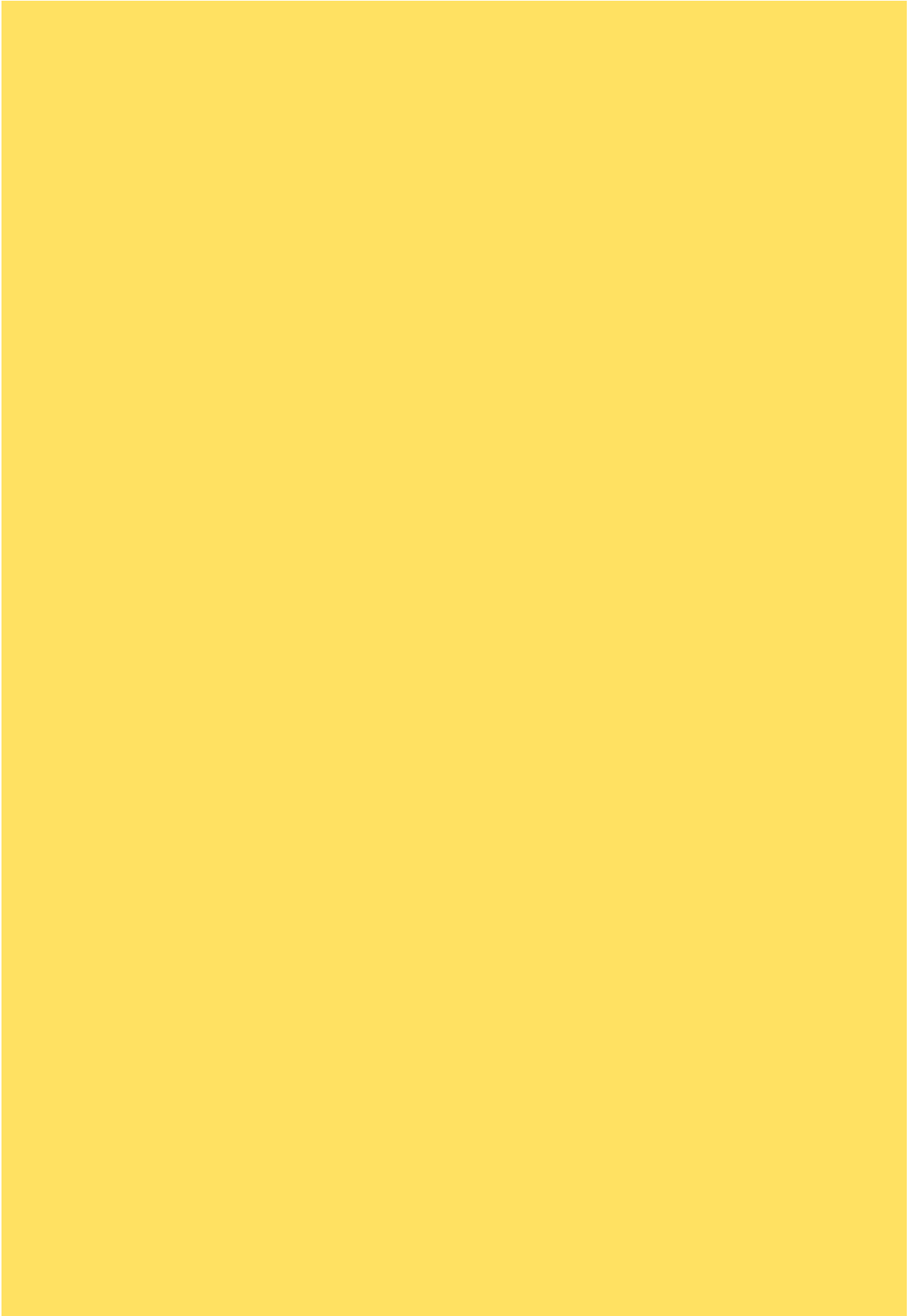
Het overgrote deel van de nieuwe culturele makers treedt op in lokaal verband; in ateliers, ruimten van kunstenaarsinitiatieven, kleinschalige festivals. Slechts enkele dringen door tot de grote podia. Talent van de nieuwe makers kan zo moeilijk doorstromen. Ken Theater organiseerde dat nieuw talent een podium kreeg op festivals in de grote zalen van Theater Rotterdam, Theater Zuidplein en Luxor

Theater. Dat bleek voor de initiatiefnemer een hachelijk proces te zijn. De podia zijn genoodzaakt om huur en kosten van technische voorzieningen in rekening te brengen. Ook blijken nieuwe initiatieven moeilijk voet aan de grond te krijgen in de programmering die vaak al lang van voren is vastgesteld. Daarnaast zouden er vooroordelen leven over de kwaliteit. Verder koesteren nieuwe culturele makers andere ideeën over publiekbenadering. Dit alles bruuskeert de kansen voor de nieuwkomers. Lichtpuntjes als Luxor en Islemunda daargelaten is er nog een weg te gaan voordat de gevestigde podia op een gelijkwaardige basis samenwerken met de nieuwe makers en ze gaan programmeren.

Voor de doorstroming van talent in spoken word werd geopperd een organisatie in te richten voor coaching, begeleiding, productie, ontmoeting en internationale uitwisseling. Naar het oordeel van de RRKC was Ken Theater al goed op weg met deze doelstelling, maar dit initiatief blijkt na acht jaar te stoppen met zijn activiteiten (nieuwsbericht 3 februari 2018).

Ook hier is genoemd dat geld vaak een probleem is bij de uitwerking van initiatieven. Veel makers kennen onvoldoende de weg naar de subsidies. De pot met incidentele subsidies blijft voor de meeste van hen onbereikbaar. Begeleiding in het aanvragen van subsidies en ondersteuning in het ondernemerschap wordt met name bij de culturele nieuwe makers gemist. De gemeente probeert hier een oplossing voor te vinden met een subsidie-informatieloket.

Aanbevelingen

Aan de gemeente

1.

Zorg voor meer betaalbare ruimte

Betaalbare werkruimte is in het gedrang gekomen door de verkoop van cultureel vastgoed door de gemeente en door de toestroom van nieuwe kunstenaars en makers van buiten de stad. Bij de zorg voor meer betaalbare ruimte is SKAR een belangrijke facilitator. Het is positief dat SKAR zich in de breedte richt op faciliteiten voor kunstenaars en makers. Nieuwe culturele makers bijvoorbeeld ontwikkelen nieuwe uitdrukkingsvormen en hebben daar ruimte en middelen voor nodig die daarop aansluiten. Stimuleer de zoektocht naar ruimte ook buiten de cultuursector, bijvoorbeeld in de sport.

2.

Faciliteer en investeer in collectieve initiatieven van onderaf

Vooraf grotere ensembles in de podiumkunsten ontberen geschikte werkruimte en presentatieruimte. In de muziek- en danssector zijn plannen op komst voor productiehuisen 'nieuwe stijl' waar ruimte wordt gedeeld, zelfwerkzaamheid groot is en werkproces, programmering en publieksbenadering vallen onder de verantwoordelijkheid van de makers zelf. Kunstenaars en makers uit verschillende disciplines zoeken cross-overs op, wat leidt tot innovatie en inhoudelijke vernieuwing. Deze initiatieven ontbreekt het aan voldoende middelen en ruimte om verder te kunnen groeien.

3.

Zorg dat de waardetoevoeging van kunstenaars en makers voor de stad zichtbaar wordt en behouden blijft

Er zou meer reflectie in het beleid moeten komen over de waarde die kunst genereert voor de directe omgeving en de stad, niet alleen artistiek maar ook economisch. Niet alleen de vraag of kunstenaars en makers voldoende mogelijkheden hebben om te werken en te presenteren is relevant. Net zo urgent is de vraag of snel economisch succes op de korte termijn niet een duurzaam economisch en cultureel succes ondergraaft. Voor dit succes is in de eerste plaats nodig dat de gemeente scherper wordt in de keuze van vastgoed voor kunstenaars en makers door kwaliteitsrichtlijnen te hanteren. Ten tweede zou de gemeente het ondernemerschap van kunstenaars en makers veel meer kunnen faciliteren en stimuleren. Als derde zou de gemeente kunnen zoeken naar instrumenten waarmee de waardetoevoeging kan worden bepaald van kunst voor de stad.

4.

Ontwikkel een visie op de stad

Niet alleen op pandniveau, maar ook op gebieds- en stedelijk niveau zou de vraag moeten worden gesteld wat gewenste ontwikkelingen zijn. Ontwerp een visie op de ontwikkeling van de stad waarin stedelijke, economische en culturele factoren gewogen en gedragen worden door de afdelingen Maatschappelijke Ontwikkeling (Cultuur), Stadsontwikkeling (Economie) en Vastgoed. Faciliteer daarin de mogelijkheden om andere financieringsbronnen aan te boren. Denk daarbij aan het idee van SKAR voor een Cultureel Vastgoedfonds.

5.

Neem de regie in de ruimte voor talentontwikkeling en zorg voor meer mogelijkheden voor doorstroming

Voor de ontwikkeling van talent zijn drie basisvoorwaarden cruciaal: fysieke ruimte, geld, coaching en begeleiding. De gemeente als subsidient, de SKAR als facilitator van ruimte en de productiehuisen als coaches en begeleiders hebben elk in de ontwikkeling van talent een verantwoordelijkheid. Het zijn

gescheiden wegen die door kunstenaars en makers los van elkaar moeten worden begaan en dat leidt tot verwarring. Regie en goede verwijzing zijn hier noodzakelijk.

6.

Besteed bewust aandacht voor spreiding van talent over de stad

Het is belangrijk dat de gemeente ruimte voor creativiteit in de binnenstad handhaaft en stimuleert. Maar daarnaast is het wenselijk dat er ook in andere gebieden, met name in Rotterdam Zuid, een goede infrastructuur komt voor de ontwikkeling van talent. Theater Zuidplein en Islemunda zijn goed geoutilleerde podia die tot voorbeeld strekken met een gebiedsgerichte benadering. Dat zou verder ontwikkeld kunnen worden.

Voor de nieuwe lokale cultuurcentra in de zes gebieden van de stad heeft de gemeente aan de hand van de aanbestedingscriteria bepaald hoe het aandeel van de culturele programmering uitpakt. Het is belangrijk dat de culturele programmering op kwaliteit en talentontwikkelingskansen wordt getoetst.

Aan het veld

1.

Bevorder afstemming in de activiteiten gericht op kunst in de publieke buitenuimte

De kwaliteit van kunst in de publieke ruimte kan worden bewaakt en gestimuleerd als organisaties als het CBK, Hiphop in je Smoel (Street art), Mothership (kunstprojecten in de publieke ruimte), SKAR, Bureau Binnenstad en gemeentelijke diensten regelmatig zouden afstemmen door ideeën en plannen integraal te volgen en te wegen.

2.

Zoek als grote en kleine organisaties de onderlinge samenwerking

Zoek als gevestigde instelling de verbinding met startend talent. Dit kan door flexibele ruimte aan te bieden voor bijzondere en vernieuwende activiteiten van jong talent. Omgekeerd is het talent van nieuwe generaties een belangrijke voedingsbron voor het activiteitenaanbod van grote instellingen.

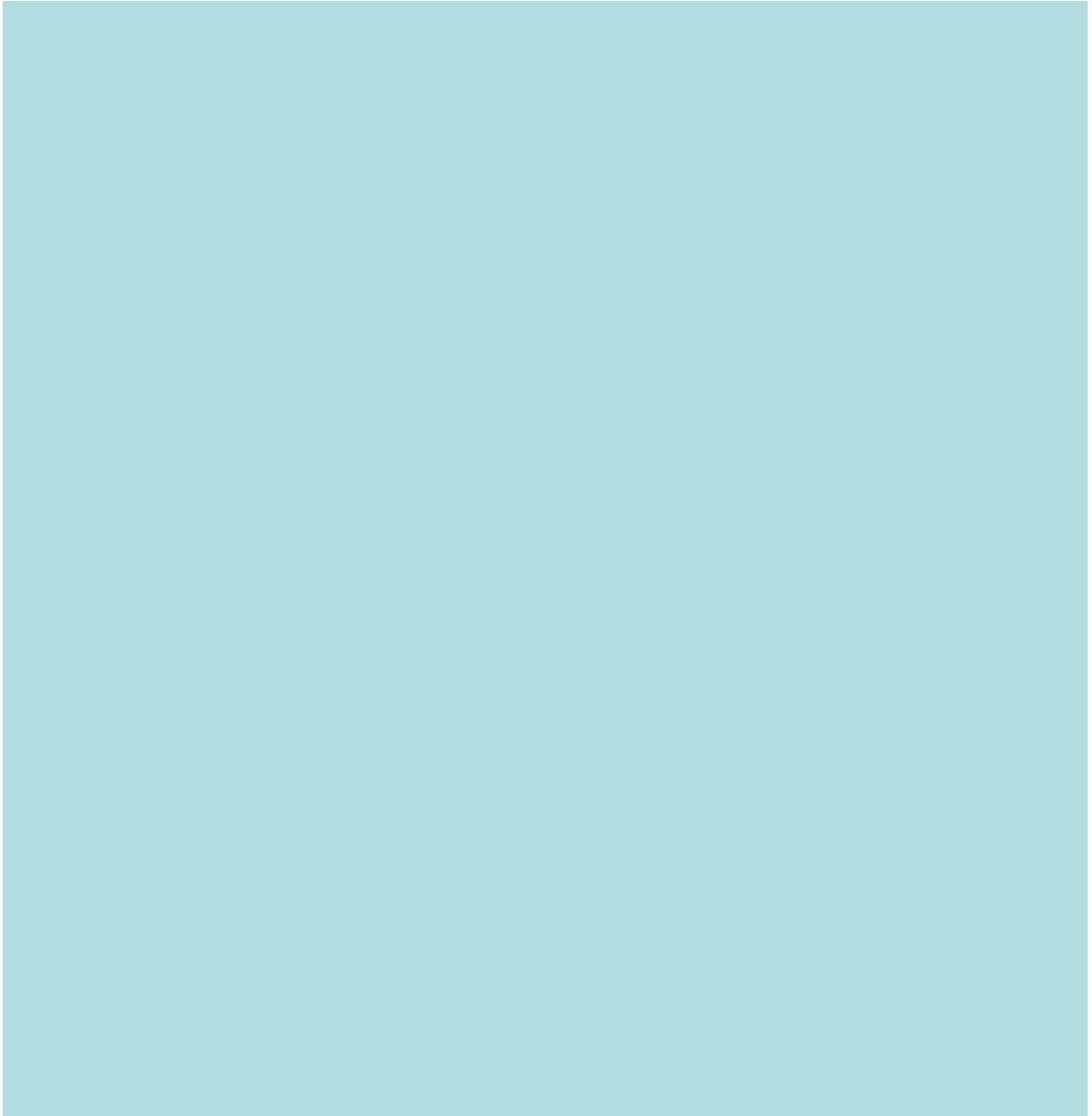
3.

Creëer een overkoepelend netwerk voor kunstenaars en makers

De groei van het aantal makers en kunstenaars, kleinschalige presentatieplekken en kunstenaarsinitiatieven in de stad, voortgaande differentiering in de disciplines en het ontstaan van nieuwe genres bevorderen de roep om een sterk verbindend netwerk en ontmoetingsfunctie.

Deze zouden vorm kunnen krijgen met de oprichting van een vereniging. Zelforganisatie staat daarin centraal.

Verkenning
over de beschikbaarheid
van werkruimte en
presentatieruimte voor
kunstenaars en makers
in Rotterdam

Aanleiding

De RRKC wil zich de komende tijd nader bezinnen op de rol van kunst en cultuur in de publieke ruimte. Dat is een breed onderwerp dat van verschillende kanten kan worden benaderd. De gedachte dat kunstenaars en makers een belangrijke waarde toevoegen aan de publieke ruimte in de stad, de stad levendiger maken en bijdragen aan een aantrekkelijk woon- en werkklimaat, wordt door beleidsmakers en de politiek steeds meer omarmd.

Een ontwikkeling die in dit verband urgent aandacht vraagt is dat het maatschappelijk (cultureel) vastgoed en werkruimte onder druk staat. In de huidige economische voorspoed wordt het voor de gemeente lucratief om panden, die vaak werkruimte bieden aan kunstenaars en makers, te verkopen aan commerciële marktpartijen. Het bouwen van woningen brengt meer op. Hierdoor komt betaalbare werkruimte voor kunstenaars, creatieven en kleinschalige culturele initiatieven in het gedrang. Dit leidt tot gentrificatie en verdringing van (sociaal) culturele initiatieven die van belang zijn voor de bruisende (en rauwe) stad die Rotterdam wil zijn. Daar komt bij dat er door de toenemende populariteit van de stad steeds meer kunstenaars en makers naar Rotterdam komen. Zijn er voor hen straks voldoende mogelijkheden om te werken en zich te presenteren?

Deze ontwikkelingen waren voor de RRKC aanleiding om te inventariseren hoe het er in Rotterdam voor staat met de beschikbaarheid van fysieke ruimte om te werken/oefenen én te presenteren. Deze beschikbaarheid is immers medebepalend voor de kansen en mogelijkheden voor kunst in de publieke ruimte. Gesprekken met sleutelfiguren in het veld en de gemeente leveren een beeld van de situatie in Rotterdam. De RRKC brengt, voor zover hun input reikt de beschikbaarheid van werk- en presentatieruimten van de verschillende disciplines in kaart.

Vraagstelling **en methodiek**

De RRKC heeft gesprekken gevoerd met tweeëntwintig personen van Rotterdamse culturele instellingen die een overstijgend overzicht hebben op de materie (zie het overzicht in de bijlage). Daarnaast is web research en documentenonderzoek verricht.

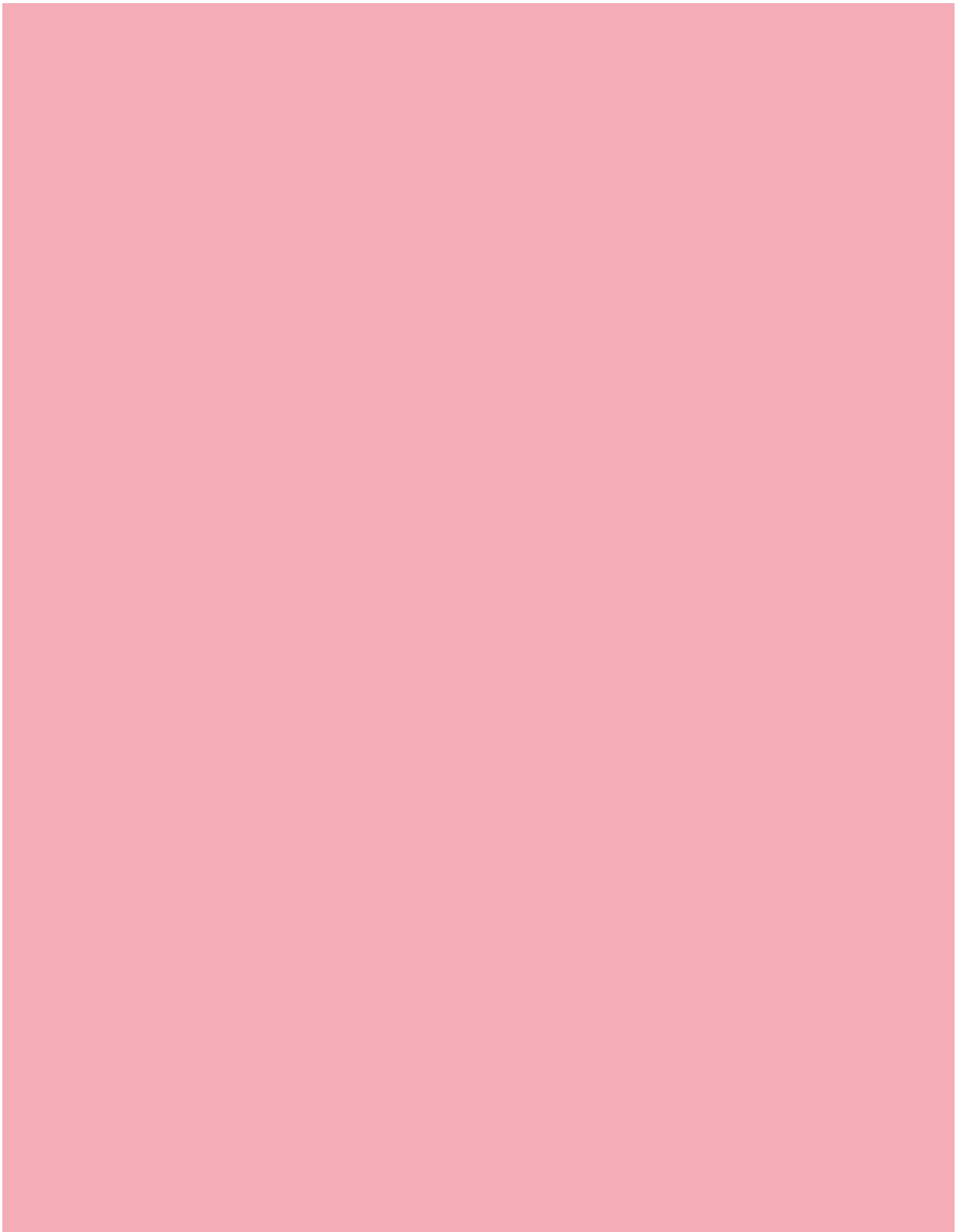
In de gesprekken is gevraagd naar de beschikbaarheid van ruimtiefaciliteiten om te oefenen/repeteren/experimenteren én te presenteren. Ook is gevraagd naar aanvullende onderzoekgegevens en naar samenwerkingsverbanden. Belangrijke informatie over ateliers en broedplaatsen werd geleverd door de gemeente (ateliers- en broedplaatsenbeleid) en SKAR.

De neerslag van de gesprekken, web research en documentonderzoek is per discipline/sector uitgewerkt. Achtereenvolgens komen aan bod: beeldende kunst, street art, kunstprojecten in de publieke ruimte, muziek, theater, dans, nieuwe culturele makers uit nieuwe culturen, en kunst en cultuur in de gebieden. Verslagen zijn teruggelegd bij de gesprekspartners voor een check op onjuistheden. De RRKC heeft hierna een analyse gemaakt van wat goed en wat minder goed gaat en waar knelpunten liggen. Daarna volgen de conclusies en aanbevelingen. Het is mogelijk dat naar aanleiding van deze eerste verkenning diepgaander onderzoek wenselijk is.

Onder de doelgroep van naar schatting duizenden kunstenaars en makers zijn er die een vakopleiding hebben gevolgd en in het Rotterdamse veld beroepsmatig aan de slag zijn gegaan. Tot de doelgroep worden ook gerekend degenen die aan het eind van hun vakopleiding praktijkervaring opdoen en degenen die als autodidact werkzaam zijn en een eigen ontwikkelingstraject hebben gevolgd. Vooral onder de nieuwe culturele makers zijn er veel autodidacten en kunstenaars die zich zonder een traditionele vakopleiding hebben bekwaamd in een kunstvorm.

In deze peiling zijn niet betrokken: de kunstenaars en makers die in een structureel gesubsidieerde cultuurplaninstelling een huis hebben, de vrijetijdskunst en de makers in de creatieve industrie (toegepaste kunsten). In de verkenning zijn tot slot evenmin betrokken de activiteiten van kunstenaars en makers in de digitale ruimte.

Neerslag van de
gesprekken per
discipline/sector

Beeldende kunst

Werkruimte

Voor de Rotterdamse beeldend kunstenaars en makers heeft SKAR een belangrijke facilitaire rol. SKAR helpt de creatieve sector om goede, betaalbare werkplekken te vinden. Dit doet SKAR op maat. Bij elk gebouw worden de juiste huurders gezocht en voor elke huurder het juiste gebouw. Tegelijkertijd helpt SKAR de gemeente en vastgoedorganisaties om een goede (tijdelijke) bestemming voor hun pand te vinden (bron: website SKAR). Door de panden te onderhouden en duurzaam te maken wil SKAR een economische waarde voor de stad creëren. Dit is een belangrijk effect dat de gemeente volgens de gesprekspartner van SKAR onvoldoende erkent.

Het is moeilijk om precies vast te stellen hoeveel kunstenaars en makers er in Rotterdam actief zijn. Uit gegevens van CBK Rotterdam blijkt dat het aantal kunstenaars dat ingeschreven staat bij CBK Rotterdam is gegroeid van 1200 in 2013 naar 1452 in 2017. Uit een onderzoek van de gemeente naar trends en ontwikkelingen in de visuele kunsten (september 2017) blijkt dat 780 kunstenaars een atelier houden. SKAR verhuurt aan 540 kunstenaars. Meer dan de helft van de kunstenaars in Rotterdam huurt zelfstandig een eigen werkruimte. Een kwart werkt aan huis. Een minderheid deelt een gehuurde werkruimte. Bij werkruimte worden onderscheiden: ateliers, gastateliers en makers spaces. In gastateliers werken kunstenaars tijdelijk, bijvoorbeeld op projectbasis. Makers spaces zijn collectieve ruimtes waar nieuwe media kunst wordt gecreëerd. Investerings in apparatuur kunnen door deling gezamenlijk worden gedragen.

Op de Willem de Kooning Academie worden elk jaar 300 tot 350 bachelors en 40 masters (Piet Zwart Institute) opgeleid. Ongeveer 20 % komt uit het buitenland, recent ook uit China en Zuid-Korea. Het is door de Willem de Kooning Academie niet onderzocht of alumni zich in de stad vestigen of vertrekken naar elders. De gesprekspartner van de Willem de Kooning Academie constateert dat het voor uitstromende kunstenaars moeilijk is om geschikte werkruimte te vinden. Volgens CBK Rotterdam fluctueert het probleem. Kunstenaars kunnen zich voor werkruimte inschrijven bij SKAR. De gesprekspartner van CBK nuanceert: vroeger deelden kunstenaars door geldgebrek ruimte; nu zoeken ze naar geschikte en betaalbare ruimte en dat is een probleem.

Volgens SKAR blijkt er bij beeldend kunstenaars en makers inderdaad een toenemende behoefte te zijn aan kwalitatief goede werkruimte voor een betaalbare prijs. In een gemeentelijke consultatienota over ateliers en broedplaatsenbeleid (november 2017) is dit aangetoond. In totaal beheert SKAR circa 21.000 m²: 9.000 van SKAR zelf, 6.000 van de gemeente en 6.000 van andere partijen. Het college van B&W heeft in november 2017 besloten het aantal m²'s dat in gemeentelijke eigendom is, uit te breiden naar 15.000. Uitgangspunt in het gemeentelijk beleid is dat er voor kunstenaars en makers een aanbod is van betaalbaar vastgoed.

Er zijn veel verschuivingen in de beschikbaarheid van ateliers en broedplaatsen. Vastgoed in eigendom van de gemeente waar kunstenaars graag werkten, wordt in economisch betere tijden verkocht aan de markt. Wonen is lucratiever dan cultuur. Voorbeelden zijn panden aan de Osseweistraat en de Schonebergerweg. Eerder was de HBS aan de 's Gravendijkwal al uit het bestand van atelierpanden gehaald en in het centrum is de toekomst van de Delftsestraat en Mauritsstraat onzeker. In het directe centrum is weinig werkruimte voor kunstenaars overgebleven. Voor kunstenaars leveren de verschuivingen in de vastgoedmarkt onvrede op. De krapte op de markt van beschikbare werkruimte neemt alleen maar toe, ook omdat kunstenaars van buiten Rotterdam zich in de stad willen vestigen. Ateliers worden door SKAR getypeerd om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de specifieke behoefte van creatieve makers/kunstenaars. Veel kunstenaars hebben een hybride beroepspraktijk; ze zijn niet alleen kunstenaar. Er zijn er ook die autonoom werken. Sommige verkiezen een 'kraak'-achtige scene, andere kiezen voor een representatieve werkplek.

Scheppende kunstenaars vragen een ander soort ruimte dan podiumkunstenaars. Veel kunstenaars willen gewoon een ruimte huren, maar er zijn er ook die kiezen voor zelfbestuur.

SKAR zou graag zien dat er een pand/broedplaats specifiek voor jonge kunstenaars komt, maar denkt ook aan een plek voor oudere kunstenaars.

Beeldend kunstenaars en makers hebben doorgaans een laag inkomensniveau. Voor alumni van de kunstvakopleiding wil SKAR lagere tarieven hanteren.

De gesprekspartner van SKAR vindt dat de gemeente scherper kan zijn in de keuze van vastgoed. Nu overheerst de aandacht voor marktontwikkelingen en wordt te weinig gereflecteerd over hoe de stad beter kan worden door de inzet van kunst en cultuur.

SKAR meent dat voor de selectie van vastgoed kwaliteitscriteria kunnen worden gehanteerd. Verder zou de gemeente het ondernemerschap van kunstenaars en makers meer kunnen stimuleren en faciliteren. SKAR zou het liefst over de helft van alle panden zelf willen beschikken en waar wenselijk samen met de huurders willen bouwen aan een coöperatief eigendom. Daarmee voorzien zij mede in hun pensioen.

SKAR zoekt naar een economische ketenbenadering die mede de toedeling van ruimte zal gaan bepalen. Een goed voorbeeld is het Modecentrum dat dit jaar is gestart in De Wasserij van het voormalig Bergwegziekenhuis. Dat zal met ingang van 2018 tientallen mode-specialisten gaan herbergen. Het gaat niet alleen om modeontwerpers, maar ook om stoffenmakers, kleermakers, en agenten die ervoor zorgen dat de creaties in de winkels komen. Dergelijke economische ketens in de creatieve sector zijn nodig omdat die de stad verder helpen ontwikkelen, aldus SKAR.

Presentatieruimte

Hier moet een onderscheid worden gemaakt in binnenruimte (ateliers, presentatieplekken, galeries, musea) en (publieke) buitenruimte. CBK Rotterdam is al decennia verantwoordelijk voor de ontwikkeling en presentatie van beeldende kunst in de publieke ruimte (BKOR). De afdeling BKOR betreft bij zijn opdrachten aan kunstenaars vragen en behoeften van bewoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties.

In 2016 maakte CBK Rotterdam een inventarisatie van de collectie beeldende kunst in de publieke ruimte en liet deze door een commissie beoordelen. Hier waren 851 kunstwerken mee gemoeid.

Een van de gesprekspartners van CBK heeft de indruk dat steeds meer kunstenaars actief worden in de publieke ruimte. De oorsprong hiervoor ligt bij de wens tot engagement van veel kunstenaars, de grote interesse in de eigen stad en de toekomst van de eigen stad. Veel initiatieven van Bureau Binnenstad zijn gericht op placemaking, het verbeteren van plekken in de stad met kunst. Daarvoor worden vaak kunstenaars gevraagd. De publieke ruimte is een speeltuin geworden waarin meerdere instellingen actief zijn.

De gesprekspartners van CBK Rotterdam constateren dat de afstemming tussen de vele initiatieven wordt gemist. Daarnaast willen ze ervoor waken dat de buitenruimte 'vertrut' door veel kleine 'opleukprojecten'. Er zou een goede balans moeten blijven bestaan tussen kunst (street art, kunstwerken in de gebieden en actuele topwerken in de hoofdassen) en citydressing. Sculpture International Rotterdam (een afdeling van CBK die verantwoordelijk is voor programmering van internationale kunst in de publieke ruimte), BKOR en Stadsontwikkeling zijn in overleg over de al dan niet bestaande noodzaak en wenselijkheid die balans iets meer te sturen. Volgens de gesprekspartner van CBK Rotterdam moet de gemeente hierin de regie nemen.

CBK Rotterdam (BKOR) werkt samen met Stadsontwikkeling en de Willem de Kooning Academie een route uit over het werken in de publieke ruimte. Hierbij worden naast beeldende kunst meerdere disciplines betrokken als performance en film/video.

Voor SKAR is het belangrijk dat ateliers, broedplaatsen, presentatieplekken en kunst in de publieke ruimte betekenis geven aan de omgeving, en als waardevol worden ervaren voor de buurt. Gebouwen zouden meer 'open' kunnen zijn en kunstenaars moeten hun schroom overwinnen om naar buiten te treden. De galeriestructuur in Rotterdam ontlokt bij de gesprekspartner van SKAR weinig enthousiasme. Denk eerder aan bijvoorbeeld food+art courts waar kunstenaars en publiek op een informele manier met elkaar in contact komen. Volgens de gesprekspartner van CBK Rotterdam is er in Rotterdam nauwelijks nog sprake van een galeriestructuur zoals we die vroeger kenden. Rotterdam zou juist veel meer moeten inzetten op kleinschalige initiatieven. De website van het platform The Autonomous Fabric (www.autonomousfabric.org) brengt zoveel mogelijk recente kleine zelforganisaties van kunstenaars in beeld. Een ander initiatief is de tentoonstellingsagenda Art Index Rotterdam waarin zoveel mogelijk musea, presentatieplekken en galeries worden betrokken. Art Index Rotterdam biedt een online en papieren platform voor locaties en evenementen met betrekking tot beeldende kunst.

Rotterdam kent een aantal actieve galeries van kleine, niet-commerciële en tijdelijke initiatieven. Sommige ontstaan vanuit samenwerking en vertegenwoordigen meerdere kunstenaars. Een voorbeeld is het artist run atelier B.A.D. waar ruimte is om te exposeren voor kunstenaars van B.A.D of voor gastkunstenaars. Er is in Rotterdam een levendig circuit van veel kleine presentatieplekken die een mengvorm zijn van galerie, huiskamer en productieplaats. Kunstenaars zouden minder afhankelijk zijn van galeries. Ze organiseren meer zelf en presenteren zich via sociale media. Uiteindelijk blijkt wel dat fysieke presentatie nodig is om hun werk onder de aandacht te brengen.

Kunstenaars zouden zich volgens het onderzoek van de gemeente niet meer als vroeger ontwikkelen in de keten kleine presentatieplek -> galerie -> museum, maar zich meer informeel bewegen in parallelle netwerken, online en offline.

SKAR vindt TimeWindow een interessant nieuw initiatief. Dit is een community-in-residence in de Teilingerstraat van ruim 40 Rotterdamse kunstenaars. Op de website wordt het initiatief beschreven als een vrijplaats om onafhankelijk werk te ontwikkelen en produceren. Er is 800m2 werkruimte voor performance kunstenaars, beeldende kunstenaars en kunstenaars uit andere disciplines in Rotterdam. De betrokken kunstenaars willen meer zichtbaar zijn voor de stad en het publiek. TimeWindow ziet zichzelf als een platform dat een groep makers bij elkaar brengt die eerder geïsoleerd en ongericht door de stad bewogen.

De beeldende kunstenaars zelf tonen zich actief en kritisch. De oprichters van Fucking Good Art, een Rotterdams tijdschrift voor kunstcritiek, geven sinds enkele jaren de Fucking Good Art Map (FGAM) uit. Fucking Good Art nodigt kunstenaars en curatoren uit reviews, commentaren en observaties te schrijven over lokale en internationale presentaties, tentoonstellingen, en screenings in direct-style.

De FGAM van september 2015 toont een grote verscheidenheid van activiteiten en plekken voor beeldende kunstenaars in Rotterdam. Daarin worden genoemd: 50 presentatieplekken, 35 productieplaatsen, 29 gebouwen met studio's, 6 kunstprijzen en 4 winkels gespecialiseerd in kunstboeken.

FGA vraagt zich af met welke condities de kunstenaars in de stad het meest zijn gediend. Genoemd worden: (1) betaalbare woon- en werkruimte, (2) goed openbaar vervoer, (3) een stimulerende internationale gemeenschap, (4) financiële ondersteuning van kunst en residenties, en (5) toegang tot informatie en netwerken. Er is in Rotterdam weliswaar een grote kwantiteit van initiatieven en plekken, maar dat bepaalt niet de kwaliteit en de vitaliteit van de kunstscene, meent FGA. Dat doet de kunst zelf en zijn publiek. Maar dat publiek bestaat vaak uit de kunstenaars zelf. "Unfortunately zeitgeist-chasing curators, flamboyant scholars and the beau monde are hardly ever spotted", schrijven de redacteurs van FGA in 2015. FGA denkt dat het oude cliché dat Rotterdam eerder een stad is voor productie dan voor presentatie, misschien toch waar is.

De gesprekspartner van de Willem de Kooning Academie beaamt dit. De gemiddelde Rotterdammer zou weinig met beeldende kunst hebben. Als kunstenaars iets in deze stad willen ondernemen, dan moeten ze zelf alles doen en geld meebrengen. Sommige kunstenaars leiden een nomadisch bestaan. CBK Rotterdam deelt deze mening niet. Veel uittreders van de Piet Zwart Academie blijven in Rotterdam en creëren hier eigen netwerken.

Street art

Werkruimte

Hiphop in je Smoel, een organisatie die hiphop in de breedte promoot. Het bevorderen van Street art is één van hun activiteiten. Street art kunstenaars kunnen volgens de gesprekspartner van HijS moeilijk aan atelier-ruimte komen. Sommige volgden de Willem de Kooning Academie of een mbo opleiding aan het Grafisch Lyceum, andere zijn autodidact. HijS schat dat er in Rotterdam circa 200 kunstenaars actief zijn in street art. Dit aantal neemt toe door de groeiende populariteit van de stad. Street art kunstenaars bereiden hun werk in de openbare ruimte voor in ateliers. Daarnaast maken zij in ateliers studiowerk om te exposeren. HijS constateert een tekort aan atelierruimte voor deze kunstenaars. In noodgevallen stelt de organisatie tijdelijk workshopruimte beschikbaar. Soms wordt daarin afgestemd met het belendende HiphopHuis. HijS wil street art kunstenaars graag ondersteunen, bijvoorbeeld in hun benadering van pandeigenaren. Oudere kunstenaars worden bijgespijkerd in de vaardigheden van het ondernemerschap. Voor HijS is dit echter geen kerntaak; de begeleiding wordt aangeboden vanuit urgentie.

Presentatieruimte

Over de presentatiemogelijkheden voor street art kunstenaars is de gesprekspartner van HijS hoopvol. Street art verheugt zich in een toenemende belangstelling van stadsbewoners en toeristen en foto's van muurschilderingen doen het goed in de sociale media.

In juni 2017 werd de eerste legale graffiti muur geopend. Dit was een gevolg van de motie 'Ruimte voor graffiti in Rotterdam' die GroenLinks in 2016 met steun van NIDA indiende. Hiermee wordt geregeld dat elk gebied en op termijn elke wijk een plek krijgt waar legale street art kan worden gemaakt. HijS heeft meegedacht over de locaties. Belangrijke criteria zijn het formaat van de muur, afvalfaciliteiten en goede zichtbaarheid voor het publiek. Voor HijS is het belangrijk dat muurschilderingen worden gecreëerd op plekken waar verschillende soorten publiek elkaar ontmoeten. Een mooi voorbeeld is het Schuttersveld in Crooswijk. Dit sportcentrum trekt een groot jong publiek dat goed interacteert met de street art. Een eigen idee van HijS is een lange muur te plaatsen op de Hofpleinlijn. Die hoeft niet duur te zijn en kan een tijdelijk karakter hebben.

In oktober 2017 presenteerden D66, GroenLinks en NIDA in vervolg op de motie 'Ruimte voor graffiti in Rotterdam' de initiatiefnota Ruimte voor street art. In deze nota doen de partijen 14 voorstellen om het maken van street art te stimuleren, de stad op te fleuren en illegale graffiti tegen te gaan. Zo stellen de indieners onder andere voor om afvalcontainers en elektriciteitshuisjes hiervoor beschikbaar te stellen en expositieruimte te faciliteren voor street art. Met de initiatiefnota wordt het College van B&W gevraagd een beleid te ontwerpen dat street art in Rotterdam faciliteert. Het college heeft een concreet nieuw street art beleid (visie en beleidskader) toegezegd vóór juni 2018.

Daarmee worden verschillende doelen gediend: het verbeteren van de wijken, het motiveren van lokaal talent, en het stimuleren van kwalitatief hoogwaardige kunst in de buitenruimte. Zie ook de vorige paragraaf over beeldende kunst.

Bij opdrachten voor een muurschildering wordt door HijS als voorwaarde gesteld dat kunstwerken minimaal 6 jaar bestaan. Daarmee kan een archief worden opgebouwd en routes worden uitgestippeld voor het publiek. HijS heeft een app ontwikkeld met 40 kunstwerken in de buitenruimte. Vaak worden bewoners betrokken bij de keuze voor een muurschildering. HijS werkt met een wachtlijst voor kunstenaars waarvoor nog geen muren beschikbaar zijn.

HijS constateert dat sommige partijen street art kunstenaars selecteren die hoog scoren in de sociale media. Dat levert soms een eenzijdig beeld op. Beter ware het dat nieuw talent wordt ontdekt en ontwikkeld, wat volgens HijS past bij de eigenheid/DNA van Rotterdam.

Voor de presentatie van Street art wil HijS graag samenwerken met grotere instellingen als Boijmans, Museum Rotterdam en de Kunsthal, maar dat komt niet van de grond. Ze zouden volgens de gesprekspartner van HijS flexibele ruimte kunnen aanbieden voor bijzondere projecten over street art, maar aan die wens wordt niet tegemoetgekomen. De grote instellingen plannen alles lang van te voren, is het vaak gehoorde argument. Zelfs bij de kunst van de wereldvermaarde Banksy(1) wordt niet gehapt. LP2 was de enige organisatie die het werk van Banksy wilden tentoonstellen, maar dat lukte niet vanwege exploitatieproblemen aldaar. Complicatie hierbij is dat het gaat om een kunstenaar die anoniem wil blijven. De gesprekspartner van CBK Rotterdam meent dat instellingen in het 'middengebied' zoals TENT en Witte de With eerder aan deze wens van HijS tegemoet zouden kunnen komen.

Kunstprojecten in de publieke ruimte

Over dit onderwerp vond een gesprek plaats met Mothership. Dit is een Rotterdamse spilorganisatie voor de ontwikkeling van kunstprojecten in de publieke ruimte. De creatieven die zich met Mothership verbinden werken aan concepten voor projecten in de publieke ruimte, vaak digitaal op de laptop, en betrekken daar andere kunstenaars en creatieven bij. Mothership werkt als de producer/adviseur tussen de klant en de creatieven. Klanten zijn overheden, ngo's, bedrijven, en weer in iets opkomende mate woningbouwcorporaties. Betrokken kunstenaars zijn ontwerpers, architecten, designers, graffiti kunstenaars (street art) etc.

Mothership groeit, niet door zelf meer projecten te begeleiden maar door deze uit te besteden aan derden. Van het 'lichaam' wordt Mothership het 'hart'. Het ontwikkelt zich tot een concept bureau waarop kunstenaars kunnen reageren via duo-ships.

Werkruimte

De gesprekspartner van Mothership beaamt dat Rotterdam voor kunstenaars en creatieven steeds aantrekkelijker wordt. Ze verhuizen van Amsterdam naar Rotterdam, omdat woon- en werkruimte in de hoofdstad onbetaalbaar is geworden. Daarmee neemt de vraag naar werkruimte toe. In Rotterdam zoeken kunstenaars aantrekkelijke werkplekken in Zuid. Charlois was als vestigingsgebied al bekend, nu is ook de Afrikaanderwijk in opkomst.

Mothership heeft geen goed zicht op de huisvesting van de kunstenaars en creatieven waarmee het samenwerkt in de publieke ruimte. Mothership suggereert de RRKC in contact te treden met de Veldacademie, een groep studenten die onderzoek doen naar veranderingen in de stad. Mogelijk kunnen zij helpen bij het verkrijgen van een scherper beeld van de huisvesting van betrokken kunstenaars en creatieven.

Twaalf jaar geleden dacht Mothership al mee met de gemeente om bedrijven en woningbouwcorporaties te bewegen leegstaande panden beschikbaar te stellen voor kunstenaars en creatieven. Het ging om afgeschreven panden waarvoor de makers maar weinig hoefden te betalen. In die tijd werd het Schieblock gekraakt door ZUS en vestigde Mothership zich aan de Delftsestraat voor een schappelijke huur. Dat pand is inmiddels aangemerkt als Wederopbouwarchitectuur en mag niet worden afgebroken. Mothership stelde destijds aan de gemeente voor om voor creatieven leningen en coaching faciliteiten beschikbaar te stellen. Die wens wordt per 2018 door de gemeente gerealiseerd met het beschikbaar stellen van laagrentende, kortlopende leningen (2).

1) Een kunstenaar die anoniem wil blijven en zich bedient van een pseudoniem

2) [Reactie wethouder Mobiliteit, Duurzaamheid, en Cultuur op Advies Alternatieve Financiering](#), 13 juli 2017

Presentatieruimte

Mothership heeft in de afgelopen dertien jaar 350 projecten gerealiseerd. Vóór die periode werden opdrachten voor kunst in de publiek ruimte toegekend door CBK Rotterdam (BKOR). Een commissie van kunstenaars toetste de voorstellen en selecteerde. De opdrachtgevers zelf werden in dit proces nauwelijks betrokken. Mothership koos er uitdrukkelijk voor dit wel te doen. Mettertijd is CBK Rotterdam onder andere door bezuinigingen kleiner geworden en relatief meer gericht op het beheer en behoud van de kunstwerken in de openbare ruimte.

Momenteel werkt Mothership in de Rijnhaven in het verlengde van het dobberende bos. Er moet een groot kunstwerk verrijzen dat ontwerp combineert met het opwekken van zonne-energie, een iconisch duurzaamheidsproject. Mothership werkt samen met de gemeente Rotterdam om een kantoor op het water te ontwikkelen voor een nakende internationale Klimaat denktank.

Muziek

In onderstaand overzicht staan de aantallen afgestudeerden Muziek bij Codarts van de afgelopen twee seizoenen.

Afgestudeerden Muziek	2015-2016	2016-2017
Bachelor Muziek		
Klassieke muziek	34	21
Jazz	10	22
Pop	21	28
Wereldmuziek	17	11
Muziektheater	15	11
Master Muziek		
Klassieke muziek	35	36
Jazz	09	10
Pop	02	01
Wereldmuziek	13	13
Totaal	156	153

Bron: Codarts

Popmuziek

Voor de verkenning is gesproken met de Popunie. De Popunie stimuleert, ontwikkelt en promoot popmuziek in Rotterdam. De Popunie is een stichting die sinds 1985 actief is in de popsector. Voorheen gericht op de provincie Zuid-Holland, vanaf 2013 met de focus op Rotterdam. De Popunie organiseert projecten voor en verleent diensten aan popmuzikanten, popfestivals, podia, de gemeente en andere geïnteresseerden of belanghebbenden (bron: website Popunie).

Werkruimte

De Popunie ziet voor de popmuziek geen krapte op het gebied van oefenruimte en presentatieplekken. Dit werd ook al in 2010 geconstateerd in het advies "Practise what you preach! Popmuziek in Rotterdam" van JongRRKC. Dit advies bracht 81 oefenruimtes in de regio Rotterdam in kaart. Er was geen aantoonbare stijging van het aantal groepen en daarmee was het aantal oefenruimtes in Rotterdam voldoende.

Dit is volgens de gesprekspartner van de Popunie nog steeds het geval. Er is in Groot Rotterdam een stabiel aanbod van 29 oefencentra met 70 ruimtes (kaart website Popunie). De samenstelling van bands wordt steeds flexibeler. De leden komen uit verschillende hoeken van de stad of zelfs uit verschillende steden. Daardoor is het aanbod nu minder lokaal georiënteerd dan vroeger en meer verspreid over de gehele stad.

Er komen bij de Popunie zelden vragen binnen over gebrek aan oefenruimte. Popmuzikanten vinden zelf relatief makkelijk ruimte.

Het Rotterdamse poplandschap is in de afgelopen twintig jaar flink veranderd. Vroeger waren er voornamelijk rock- en blues-formaties. Door de opkomst van urban, hiphop, DJ's en electronic music spelen muzikanten steeds meer op zolder of met een hoofdtelefoon in (eigen beheer) studio's. Hierdoor neemt de behoefte aan traditionele oefenruimtes af en neemt de behoefte aan creatieve broedplaatsen waar muzikanten elkaar kunnen ontmoeten en projecten kunnen ontwikkelen toe.

Jongere popmuzikanten hebben andere ambities dan oudere. De oudere streven veelal niet naar een professionele status, maar maken muziek als amateur. Slechts 1 % van de popmuzikanten in Rotterdam werkt als professional. Bij Codarts studeren jaarlijks bijna 30 studenten af in de popmuziek. Hoewel het niet met harde cijfers kan worden aangetoond, heeft de Popunie de indruk dat de afgelopen jaren meer alumni Rotterdam als uitvalsbasis kiezen en er hun weg vinden. Enkele verbleven elders, maar kozen voor terugkeer naar Rotterdam.

De 29 oefencentra kennen geen centraal beheer. Het zijn individuele aanbieders. Het verschilt per locatie of het een commerciële aanbieder is, of dat het beheer via een muziekschool gaat of op basis van leegstand. De oefencentra kennen geen gezamenlijke organisatie- of overlegvorm. Soms oefenen popgroepen in leegstaande panden zoals oude schoolgebouwen, maar dat is altijd van tijdelijke aard.

Presentatieruimte

De Popunie heeft 110 podia en 80 festivals in kaart gebracht, waar tenminste één maal per jaar live popmuziek wordt geprogrammeerd. Het aantal speelplekken is gegroeid. Onder podia worden door de Popunie alle plekken verstaan waar minimaal 1 x per jaar Rotterdamse popmuziek wordt geprogrammeerd, variërend van hostels en lunchrooms tot kerken en muziekcafés.

Er zijn 81 podia voor 0-200 bezoekers. Hieronder vallen veel horecaondernemingen, binnen en buiten (terrassen). Daarvan bieden 36 podia akoestische en 45 versterkte muziek (bands en dj's).

Er zijn 14 podia voor 200-400 bezoekers. Hieronder vallen Rotown, Bird, Baroeg, BAR, Club Nora, De Fruitvis, Erasmus Paviljoen, Grounds, Roodkapje, Paradijkerk, Station Hofplein, het Transportbedrijf, de VIP Room en WORM.

Er zijn 6 podia voor 400-800 bezoekers: Arminius, Popshop, De Fruithaven, LantarenVenster, Plan C, Stadspodium.

Er zijn 9 podia voor 800-15.000 bezoekers: Ahoy, Annabel, Cruise Terminal, Club Blu, De Doelen, Maassilo, RDM Onderzeebootloods, Schouwburg TR en Van Nelle Fabriek.

Er zijn 40 indoor festivals en 40 buitenfestivals.

Jazz

Voor de verkenning is gesproken met Jazz International Rotterdam (JIR) en de jazzafdeling van Codarts. JIR heeft als doel de programmering van hoogwaardige concertante jazz, die in economisch opzicht vaak kwetsbaar is, te versterken en te verbeteren. Hiermee bevordert JIR de belangstelling voor de ontwikkelingen in de jazz- en improvisatiemuziek (met cross-overs naar andere muzieksoorten) in Rotterdam. JIR stimuleert de ontwikkeling van muziektalent in Rotterdam en biedt een ontmoetingsplaats voor jazzmusici (bron: website Jazz International Rotterdam).

De rol van Codarts Jazz is om hoogwaardig en relevant kunstvakonderwijs te bieden (bron: website Codarts). Daarnaast streeft de Jazzopleiding ernaar dat studenten goed worden voorbereid op het werkveld. In 2010 werd door de politiek bepaald dat jazz en klassieke muziek de slecht lopende lijnen waren binnen het kunstvakonderwijs van de Nederlandse conservatoria. Er waren te veel studenten en er was te weinig afzet in het werkveld. Het aantal studenten in 2016 is, afgedwongen door het ministerie van OCW, landelijk gezien beduidend lager.

Werkruimte

Over de beschikbaarheid van oefenruimte voor jazzmusici heeft JIR niet een scherp beeld. Er wordt thuis geoefend of in de repetitieruimten van Codarts aan de Pieter de Hoochweg. In het Vierhavengebied heeft SKAR een faciliteit ingericht als werkruimte voor creatieven en musici.

Of studenten thuis oefenen is afhankelijk van het soort instrument. Soundport vinden de studenten een prima plek. Niet alle ruimtes in het gebouw zijn echter even geschikt voor muziek.

Probleem is dat de ruimten beperkt zijn geïsoleerd, en er is geen ruimte voor presentatie/optredens.

Het New Rotterdam Jazz Orchestra repeteert in een gymzaal in Leiden.

Amsterdam kent veel broedplaatsen om te werken en te presenteren. Iets dergelijks ontwikkelt zich ook langzaam in Rotterdam en dat juicht JIR toe.

Het is moeilijk in te schatten hoeveel jazzmusici in Rotterdam wonen en werken. Sommigen vertrekken na hun opleiding uit de stad, anderen blijven of komen er terug. Volgens JIR groeit het aantal jazzmusici in Rotterdam en is er sprake van een levendige jazzscene.

De gesprekspartner van de Jazzafdeling van Codarts heeft de indruk dat veel afgestudeerde jazzmusici in Rotterdam blijven.

Presentatieruimte

Er zijn relatief veel presentatiemogelijkheden voor Rotterdamse jazzmusici. Bekend is de jazzprogrammering in Dizzy. Er zijn sessies in Bird. Verder zijn er presentatiemogelijkheden in WORM en in Charlois in samenwerking met The Player. Ook zijn er plekken voor jazzmuziek in Crooswijk en last but not least het fringe festival North Sea Round Town. Het valt JIR op dat bij Codarts afgestudeerd jazztalent het artistiek gezien uitstekend doet.

Voor optredens zijn jazzmusici in opleiding vaak aangewezen op podia als Dizzy, Bird, Matrix. In het algemeen vinden de studenten het moeilijk om optredens te krijgen waar een financiële vergoeding tegenover staat. Er is bij die podia nauwelijks tot geen budget. Jazzmusici in opleiding spelen soms voor niets en zien dit dan als een investering in de eigen toekomst. Sommige studenten spelen nauwelijks omdat ze willen focussen op de intensieve studie. De Codarts Hogeschool voor de Kunsten heeft een eigen agency waar studenten en afgestudeerde musici en het werkveld met elkaar in contact worden gebracht. Veel musici/bands doen mee aan contests om hoger op te komen. Voorbeelden zijn de Grote prijs van Nederland, Erasmus Jazz prijs (talentprijs van Codarts Jazz), Music Matters Award.

De studenten van de jazzafdeling Codarts vinden dat er in Rotterdam weinig mogelijkheden voor jonge bands zijn om op te treden. De studenten zien wel dat er steeds meer pop up initiatieven zijn in Rotterdam. Concerten in de stad worden steeds beter bezocht. LantarenVenster en de Doelen zijn voor jong talent in opleiding nog een stap te ver; de boekers willen niet het risico nemen om jong en onbekend talent te programmeren. Als nieuwe talenten al een optreden krijgen in de Doelen, dan wordt van hen verwacht dat ze hun eigen publiek meenemen. De grotere podia zouden zich meer kunnen verdiepen in opkomende talenten en hen kansen bieden, aldus de studenten.

De Codarts afdelingen Jazz, Pop en Wereldmuziek hebben een eigen podium op het North Sea Jazz Festival waar ze de eigen talenten samen met de boekers van het festival kunnen programmeren. Dat zou ook iets zijn voor andere podia in de stad. Denk aan support acts (voorprogramma's) in LantarenVenster.

JIR vindt het faciliteren van jong jazztalent belangrijk voor de stad en wil daar zich in de toekomst meer op gaan focussen. In het jaarlijkse festival van Jazz International worden naast de gerenommeerde topensembles jonge jazztalenten geprogrammeerd. JIR wil de hiaten blootleggen tussen de opleiding en de muziekpraktijk en daarin investeren. Voor de eigen projecten van JIR is de hoge huurprijs van zalen vaak een belemmerende factor. JIR zou in de Doelen meer willen inzetten op talentontwikkelingstrajecten, maar dat is kostbaar.

JIR vindt het belangrijk dat getalenteerde musici veel spelen en zich verder ontwikkelen. Jazzmusici organiseren zelf ook activiteiten. Het New Rotterdam Jazz Orchestra ontwikkelt dit seizoen labs op verschillende plekken in de stad, in o.a. Grounds/Codarts, Walhalla, Arminius en WORM.

Klassieke en hedendaagse muziek

Voor de verkenning sprak de RRKC met het DoelenEnsemble. Volgens onze gesprekspartner hebben musici die bij Codarts in de klassieke en hedendaagse muziek afstuderen verschillende alternatieven. Sommige stromen door naar ensembles als Sinfonia Rotterdam, Laurens Collegium en DoelenEnsemble. Toptalent behaalt misschien een plaats in het Rotterdams Philharmonisch Orkest of een ander symfonieorkest in binnen- of buitenland. Veel professionele musici blijven als freelancer actief.

Een recent initiatief voor nieuwe muziek is het AKOM Ensemble. Het is vanuit Codarts ontstaan met als doel nieuwe werken van onder andere Rotterdamse componisten op het podium te brengen. Het AKOM Ensemble ziet zijn uitvoeringen als een work in progress voor de betrokken componist.

Er studeren relatief veel Spanjaarden klassieke muziek bij Codarts, omdat het niveau een stuk hoger is dan in eigen land. Een in Nederland behaalt diploma biedt een hoger aanzien in het buitenland.

Werkruimte

Studenten voor klassieke muziek en jonge profs studeren meestal thuis, vaak op kantoorruimten als de bureaus werken. Ook wordt geoefend in buurthuizen, de bibliotheek, lege kantoren/kraakpanden en Codarts maar dat is meestal overvol. Sommige instrumenten vergen vanwege hun volume geluidsisoleerde werkruimte.

Er is een probleem bij repetitieruimte voor grotere ensembles. Die is moeilijk beschikbaar. De Doelen verhuurt zijn zaalruimte niet voor 5 dagen achtereen om een concertprogramma in te studeren. Die mogelijkheid is er alleen voor het Rotterdams Philharmonisch Orkest, niet voor andere ensembles.

Grotere ensembles zoeken naar repetitieruimte in kerken, maar de mogelijkheden zijn mede gezien de eisen ten aanzien van de akoestiek beperkt. Voorbeelden zijn de Doopsgezinde kerk (Centrum) en de Bergsingelkerk (Noord). Het zijn qua akoestiek goede locaties, maar het is vaak lastig om met de kerkbesturen te onderhandelen over faciliteiten als licht en versterking en publieksvoorzieningen. Sommige gesprekspartners zouden graag zien dat meerdere ensembles ruimte konden delen.

Presentatieruimte

Voor de musici in de klassieke en hedendaagse muziek is de Doelen eigenlijk de enige toplocatie in Rotterdam. De zalen zijn voor jong talent echter te duur en een maat te groot. Verder is er weinig flexibele ruimte voor vernieuwende programma's. Soms geven ensembles uitvoeringen in concertseries in kerken. De Laurenskerk is de thuisbasis voor het Laurens Collegium, maar voor andere ensembles is het een relatief dure concertlocatie.

Het DoelenEnsemble speelt behalve in de Doelen ook in bijzondere locaties als Boijmans, Kunsthal, WORM, Arboretum Trompenburg en Motel Mozaique. Daarmee wil het zijn publieksbereik vergroten.

Jong muzikalent speelt tijdens de opleiding in ensembleverband en in de Codarts Symphony Orchestra. Dat geeft jaarlijks concerten in de grote zaal van de Doelen en is verbonden met het Rotterdams Philharmonisch Orkest. Sommige jonge musici werken als freelancer in het DoelenEnsemble, AKOM, Sinfonia Rotterdam of het Laurens Collegium (zang).

Er is in Rotterdam geen productiehuis voor de muziek a la het Productiehuis van Theater Rotterdam en Dansateliers. Wordt zo'n plek voor de muziek niet gemist? De gesprekspartner van het DoelenEnsemble is van mening dat zo'n functie in de stad inderdaad ontbreekt.

Hij zou het toejuichen als er een productiehuis/vrijplaats komt waarin, dwars door de muziekdisciplines heen, thematische verbanden worden gelegd en cross-overs worden gestimuleerd. Waar musici met bijzondere plannen zich presenteren met een pitch en ervaren musici/componisten hun expertise inzetten. De musici geven er zelf vorm aan hun eigen programma's en brengen hun eigen publiek mee. De klassieke en hedendaagse muziek is gebaat bij productie- en presentatieruimte waar jong talent in deze taken wordt voorbereid en begeleid.

In deze vrijplaats kunnen volgens de gesprekspartner van het DoelenEnsemble ook verbindingen worden gemaakt met andere disciplines als beeldende kunst, dans, literatuur en film. Ontmoeting met gelijkgestemden in een informele setting is cruciaal.

Wereldmuziek

Het World Music and Dance Centre belichaamt de samenwerking van Grounds, een Rotterdams podium voor eigenwijze, grensverleggende muziek uit alle muzikale windstrekenwereldmuziek, SKVR en Codarts (bron: websites WMDC en Grounds). De RRKC sprak voor de verkenning met het hoofd van de afdeling Wereldmuziek Codarts.

Wereldmuziek is volgens de gesprekspartner van Codarts geen genre, maar eerder een verzamelterm. Binnen de wereldmuziek zijn verschillende stijlen los van elkaar actief. De afdeling Wereldmuziek van Codarts biedt de volgende specialisaties aan: Flamenco gitaar, Latin, Argentijnse Tango, Turkse Muziek en Indiase Muziek.

Het alumnibeleid bij Codarts is bij navraag nog niet zo op orde dat men weet waar studenten in de wereldmuziek zich na hun studie vestigen en aan de slag gaan. Een deel van de buitenlandse studenten gaat terug en een ander deel blijft. De helft van de studenten wereldmuziek komt uit het buitenland; daarvan komt 80% uit Europa. De gesprekspartner van Codarts schat in dat bijna de helft van de buitenlandse studenten in Rotterdam blijft, al dan niet in combinatie met verblijf in het buitenland. Vooral Spaanse en Griekse studenten studeren wereldmuziek bij Codarts, omdat de opleiding een aanmerkelijk hoger niveau heeft dan in het thuisland. De opleiding in Rotterdam kent een uitgebreid curriculum en is niet alleen sterk in de breedte maar ook qua verdieping.

Sommige studenten wereldmuziek beginnen na omzwervingen in andere gebieden op iets oudere leeftijd aan hun studie in Rotterdam.

Werkruimte

Veel studenten oefenen in oefenruimtes van de afdeling Wereldmuziek (Codarts) aan de Pieter de Hoochweg. Daarnaast wordt geoefend in anti-kraakpanden en oude schoolgebouwen. Studenten houden zelf een eenvoudige Google-agenda bij om samen in een gebouw te repeteren. Vaak gaat het vinden van ruimte via eigen informele netwerken. Een knelpunt lijkt er niet te zijn voor individuele musici, duo's en trio's. Wél voor grotere ensembles. Voor hen is het vaak moeilijk om geschikte repetitieruimte te vinden.

We noemden eerder TimeWindow bij de sector beeldende kunst. Ook de gesprekspartner van Codarts ziet dit initiatief als een interessant voorbeeld waar makers van verschillende disciplines van onderaf samenwerken vanuit een gezamenlijk belang.

Presentatieruimte

Volgens de gesprekspartner van Codarts komen veel optredens via connecties tot stand, de meeste bij kleine formaties (duo's, trio's). Voor grote ensembles is het lastig om aan de bak te komen. Hier ligt een duidelijk hiaat in de talentontwikkeling. Voor het prille talent dat net is afgestudeerd, liggen optredmogelijkheden niet voor het oprapen. Ze treden op bij feestjes, in muziekcafés en kroegen. Deze concerten worden in het algemeen slecht betaald.

Het hangt soms af van de discipline en de doelgroep in hoeverre musici ondernemend zijn in het organiseren van concerten. Popstudenten die al lang in bandjes spelen, blijken daar vaardiger in dan bijvoorbeeld studenten in de Indiase muziek. Latin studenten zijn het meest ondernemend; ze kozen vaak eerder voor de klassieke muziek of jazz en studeren later Latin.

Onze gesprekspartner van Islemunda geeft aan dat opkomende Kaapverdise en Antilliaanse bands ontstaan vanuit het Albeda mbo graag in Islemunda willen spelen. Op partage-basis kunnen ze er spelen voor een eigen publiek. Ze houden er zelf weinig aan over. Het slaat zo aan dat de Antilliaanse artiest Stanley Clementina in Islemunda een opleidingsinstituutje wil beginnen.

Onze gesprekspartner van Codarts is van mening dat een productiehuis in de muzieksector wordt gemist. De gesprekspartner van het DoelenEnsemble wijst ook op het belang van een productiehuis. Het kan voorzien in een hiaat waarin de vakopleidingen niet voorzien. Een productiehuis slaat ook een brug naar de zalen. In de zalen ontbreekt vaak de specifieke benadering en aanpak die nodig is voor uitvoeringen in de specifieke genres onder de paraplu Wereldmuziek. Elk genre heeft zijn eigen publiek en verdient een specifieke aanpak qua programmering en pr. Daarin zou een productiehuis voor de muziek kunnen voorzien.

Zalen zouden samen met de doelgroepen nieuwe concepten kunnen ontwikkelen. 'Made in Rotterdam' is een serie van de Doelen en het WMDC met optredens van de talenten van Codarts. De vloer wordt door de Doelen aangeboden en de verantwoordelijkheid voor een volle zaal ligt bij de musici zelf. De zaalopbrengst is voor de musici en WMDC zorgt voor de basic publiekswerving.

Een initiatief dat volgens de gesprekspartner van Codarts tot voorbeeld kan strekken voor een Rotterdams productiehuis voor muziek, is Splendor in Amsterdam. Dit is een samenwerkingsverband voor alle soorten muziek, bedacht en opgericht door 50 topmusici en hun publiek. Splendor is een ontmoetingsplek, een club, een werkplek, een muzikaal laboratorium en nog veel meer. De vaste musici van Splendor investeerden allemaal €1000 en spelen jaarlijks een aantal keer voor de leden. In ruil daarvoor is het gebouw 365 dagen per jaar dag en nacht beschikbaar voor alles wat ze maar willen doen met muziek (bron: website Splendor).

In de wereldmuziek, maar ook in de jazz, klassieke muziek en hedendaagse muziek wordt steeds vaker gewerkt in hybride vormen/cross-overs. In de maandelijkse 'Fullmoon Babylon' avonden in Grounds is dit goed te zien. De avonden worden door studenten zelf georganiseerd. Het is een open podium waar verschillende muziekgenres zich presenteren, individueel of in allerlei dwarsverbanden. De avonden zijn altijd vol. Een ander prikkelend voorbeeld is het vierdaags festival 'Le Guess Who?' in Utrecht: (website) The Netherland's mainstay event for exploration, collaboration and musical boundary-crossing. Recent en dicht bij huis refereert de gesprekspartner van Codarts aan de eerder genoemde multidisciplinaire hub TimeWindow.

Ook muziekpodium BIRD werkt op een manier waarin de programma's en het publiek elkaar op een informele manier versterken. BIRD "staat dan ook voor jazz, maar ook voor warmte, soul, Napolitaanse pizza's, grootstedelijke rauwheid, funk, hiphop, elektronica, goede wijnen, no-nonsense biertjes, sfeervolle luisterconcerten, partypeople, headbangers en necksnappers" (bron: website BIRD).

De zoektocht naar dwarsverbanden door kunstenaars/musici en de grassroots aanpak past volgens de gesprekspartner van Codarts bij Rotterdam en leidt tot nieuwe inzichten en werkwijzen voor programmering en publiekbereik.

Een nieuw productiehuis voor muziek kan in verschillende genres nieuwe concepten bedenken en nieuw publiek opbouwen. Aankomende professionals maken zich er kenbaar en zichtbaar; het productiehuis wordt een vindplaats voor programmeurs. Topmusici kunnen er jong talent coachen.

Doordat het initiatief wordt gedragen door musici zelf, nemen zij ook zelf de verantwoordelijkheid voor de programmering en het publiek. Alle deelnemende en uitgenodigde musici nemen hun eigen publiek mee. De gesprekspartner van Codarts ziet voor zich dat in zo'n nieuw grassroots productiehuis oefenen, repeteren, presenteren en programmeren zijn verenigd in één locatie met meerdere zalen. De muzikanten dragen zelf de verantwoordelijkheid voor de coördinatie en de agenda. Het productiehuis werkt informeel en laagdrempelig. Het publiek participeert, wil onderdeel zijn van de performance.

De Doelen is volgens de gesprekspartner van Codarts niet de geëigende plek voor deze functie als productiehuis. Grounds evenmin, mede omdat dit podium in eerste instantie een onderwijsomgeving biedt. Het moet een ruimte worden die door de muzikanten zelf wordt ingedeeld en uitgebaat.

Theater

Voor deze verkenning is gesproken met het Productiehuis Theater Rotterdam en Islemunda.

Productiehuis Theater Rotterdam biedt ruimte voor de ontwikkeling van veelbelovend toptalent.

Het productiehuis werkt met een nieuwe generatie theatermakers die vanuit hun persoonlijke achtergrond of fascinatie grootstedelijke onderwerpen belichten in hun voorstellingen en voor wie cross-overs tussen verschillende disciplines vanzelfsprekend zijn. De makers richten zich op een professionele loopbaan en een plek in het bestel.

Sinds 1 januari 2017 is Productiehuis Rotterdam onderdeel van Theater Rotterdam, een fusie met de Rotterdamse Schouwburg en Ro Theater, met Wunderbaum als eerste alliantiepartner (bron: website Productiehuis Theater Rotterdam). Productiehuis Rotterdam maakt deel uit van de landelijke basisinfrastructuur (BIS), heeft een landelijke en een lokale functie, en wil landelijk en lokaal verbindingen leggen.

Islemunda is een ontmoetingsplek in IJsselmonde voor bezoekers van alle leeftijden en een podium voor artiesten, gezelschappen, culturele verenigingen, maatschappelijke partners en bedrijven. De activiteiten worden voor en door de bewoners gerealiseerd in samenwerking met kunstenaars en andere creatieve professionals.

Islemunda heeft een theater-/muziekzaal (120 stoelen), een filmzaal (50 stoelen) en 5 studio's. Verder herbergt Islemunda een brasserie en de Bibliotheek IJsselmonde (bron: website Islemunda).

Rotterdam heeft geen hbo-vakopleiding toneel waar spelers worden opgeleid als acteur of maker. Er is wel een MBO Theateropleiding in Rotterdam. Deze voorziet volgens de gesprekspartner van het Productiehuis Theater Rotterdam in een belangrijke tussenfase voor talentontwikkeling van performers. Hij constateert dat sommige studenten van de mbo Theateropleiding daarna een hbo-opleiding volgen en worden geselecteerd voor een project in het Productiehuis Theater Rotterdam.

Werkruimte

De individuele spelers en makers zijn in te delen in drie categorieën: startend talent, gevorderd talent en toptalent.

De trend is dat startend theatertalent zelf ruimte in de stad zoekt en bespeelt. Deze spelers en makers beschikken vaak over weinig financiële middelen. Voor startend talent zou volgens de gesprekspartners van het Productiehuis Theater Rotterdam en Islemunda niet het gebrek aan ruimte een probleem zijn, maar wel de betaalbaarheid. Het vinden van ruimte is dus een budgetkwestie.

Islemunda in IJsselmonde heeft vijf uitstekende betaalbare studio's/ presentatieplekken, maar er wordt door makers en spelers nog betrekkelijk weinig gehuurd. Enerzijds omdat de prijs per dagdeel (€ 50) als te hoog wordt ervaren, maar ook omdat Islemunda ver van het centrum ligt.

Islemunda heeft samen met Theater Zuidplein vanuit het Fonds Podiumkunsten een eigen makers-regeling ontwikkeld om te stimuleren dat jong talent aan de slag kan gaan en dat de aansluiting van startend talent naar het bovenliggend segment verbetert. Islemunda richt zich meer op autodidacten die gebiedsgericht in Rotterdam-Zuid werken, terwijl de academisch geschoolde makers in Rotterdam terecht kunnen bij Productiehuis Theater Rotterdam. Beide organisaties werken goed samen. Zo bereiden makers hun voorstelling inclusief montage voor in Islemunda en vinden de voorstellingen zelf plaats in Theater Rotterdam. Islemunda geeft aan dat het in de komende jaren meer mogelijkheden wil bieden voor intensievere en langer lopende werktrajecten.

De gesprekspartner van Productiehuis Rotterdam ziet TimeWindow als een treffend voorbeeld van een eigen laagdrempelig initiatief waar jonge makers aan het werk kunnen (zie ook de paragrafen over beeldende kunst en muziek). Een andere plek is FabCity, gelegen op MH4 in de Merwehaven. Daar ligt het accent wel meer op creatieve makers. Makers werken in dit soort locaties met weinig financiële middelen. Sommige theatermakers gaan bij TimeWindow weg omdat het er te gehorig is.

Voor gevorderde makers en spelers die studio's zoeken om te repeteren, te monteren en te presenteren, is er wel een probleem. Er zijn in het verleden goede studio's door bezuinigingen verloren gegaan zoals De Banier in Noord, de studio's van het voormalige LantarenVenster in de Gouvernestraat en studioruimte in Rotterdam-Zuid. WORM zag dit gat en wilde zich gaan ontfermen over jonge makers die op een eigenzinnige manier theater willen maken. WORM koos voor een theaterprofiel als cross-over tussen theater, muziektheater en beeldende kunst. Jonge makers in deze disciplines zouden het podium gaan toe-eigenen. Dit initiatief ontwikkelde zich tot WORM UBIK. Het heeft een (kleine) vlakke vloer, een mobiel podium en geen tribune. Het publiek zoekt zijn eigen plek in de ruimte (bronnen: beleidsplan WORM 2017-2020 en website WORM). Een goed geoutilleerde plek is het schoolgebouw aan de 's Gravendijkwal waar Conny Janssen Danst en Dansateliers zijn gevestigd. Uiterlijk 2019 zouden deze organisaties moeten verhuizen omdat de gemeente het pand wil verkopen. In de theater- en danssector wordt betreurd dat dit pand voor makers verloren gaat. Het heeft drie grote studio's en een aantal lokalen. Er wordt veel gebruik van gemaakt, ook door Productiehuis Rotterdam,

Het toptalent dat bovendien kan terecht in Productiehuis Theater Rotterdam, Dansateliers en het Hip-hophuis. Een recente ontwikkeling is dat Productiehuis Theater Rotterdam spoken word/urban talent graag wil vooruithelpen. Kenneth Aspora was hiervoor benaderd maar hij heeft inmiddels zijn werk verlegd waardoor er nu een gat valt.

Theater Zuidplein maakt met een eigen methodiek Lab-Z producties, festivals en evenementen in samenwerking met en voor nieuw publiek. Daarnaast stimuleert Theater Zuidplein dat theatermakers met verschillende culturele achtergronden leer/werkervaring en doorstromen naar het kunstvakonderwijs (bron: website Theater Zuidplein). Zoals boven genoemd werken Islemunda en Theater Zuidplein samen in een eigen makers regeling op maat.

In Maas - theater, dans, podium werken bijna en pas afgestudeerde acteurs en dansers mee aan producties. Voor professionele makers heeft Maas twee trajecten: Voor de leeuwen en Loslopend wild (bron: website Maastheater). Recent is Theater Walhalla op Katendrecht in een oude gymzaal gestart met een productiehuis onder de naam Werkplaats Walhalla. Daarmee willen de oprichters Rotterdams talent koesteren en méér eigen producties maken. Hiermee willen ze voorkomen dat talent vertrekt uit Rotterdam. Er is plaats voor jong en oud talent (bron: AD 30-10-2017, AD 1-2-2018). Theater Walhalla maakt in vergelijking met Islemunda andere keuzes, heeft andere doelgroepen en is qua publiek meer op de Noordoever van Rotterdam gericht. Opvallend is dat de theaterzaal van het voormalige Bonheur aan de Eendrachtstraat al lange tijd leeg staat. Hier speelde Bonheur in 2013 zijn laatste voorstelling. Naar verluidt zouden Theater Rotterdam en Theater Babel er plannen voor hebben.

Presentatieruimte

Het aantal presentatieplekken voor nieuwe theatermakers is beperkt. De vlakke vloerzalen van het voormalige LantarenVenster in de Gouvernestraat worden gemist.

Theater Rotterdam biedt gevorderd theatertalent dat in Het Productiehuis Theater Rotterdam een voorstelling maakt, ook een podium. Werken, experimenteren en uitvoeren maken deel uit van een cyclus. De podiumpresentatie is echter maar in beperkte mate mogelijk, omdat de schouwburg in de eerste plaats het publiektheater van de stad is en breed programmeert. MAAS en Theater Zuidplein zijn andere podia die jonge makers de gelegenheid geven om te spelen. Aan de Maasproducties werken veel net en bijna afgestudeerde acteurs en dansers mee. Ook in Walhalla kan startend talent zich presenteren. In TimeWindow worden uitvoeringen georganiseerd voor een klein publiek. Verder biedt Islemunda uitstekende mogelijkheden, maar gezien de grote afstand van het centrum is de locatie bij de makers nog niet ontdekt.

Onze gesprekspartner van Productiehuis Rotterdam constateert dat in de sport anders wordt omgegaan met talent. Sport is breder in de samenleving geworteld en daardoor meer divers. Talentontwikkeling in de sport is goed georganiseerd en gestroomlijnd. Sport gaat ook uit van kwaliteit en maakt een onderverdeling in niveaus. Cultuur kan volgens onze gesprekspartner van sport leren. Sportverenigingen beschikken over ruimte die mogelijk kan worden gedeeld met makers en spelers uit de cultuursector.

Dans

Voor een verkenning van de danssector is een gesprek gevoerd met Dansateliers. Dansateliers is een werkplaats voor hedendaagse dans in Rotterdam. Al bijna 25 jaar speelt de organisatie een belangrijke rol in het ontwikkelen van nieuwe generaties dansmakers die met het vinden van een plek in het nationale en internationale hedendaagse dansveld de discipline voeden en in beweging houden (bron: website Dansateliers).

Dans is een relatief kleine sector in Rotterdam. Dans kan breder worden opgevat als we er ook de hip-hop en dance toe rekenen. Voor deze genres verwijst RRKC naar de paragraaf over nieuwe culturele makers. Zie verder in deze tekst. Tijdens bezuinigingen in verschillende cultuurplanperiodes is door het stopzetten van landelijke dan wel gemeentelijke subsidies het tableau van gezelschappen aanzienlijk uitgedund. Codarts herbergt een internationaal hoog aangeschreven dansacademie.

Afgestudeerden	2015-2016	2016-2017
Bachelor Dans	30	25
Bachelor Docent Dans	13	14
Bachelor Circus Arts	13	15

Bron: Codarts

Voor deze disciplines kent Rotterdam geen masters. Wel is dit jaar voor het eerst gestart met een gecombineerde master van dans en circus.

Dans is een internationale kunstvorm bij uitstek, anders dan Nederlands toneel dat sterk aan taal is gebonden. Eenmaal in Rotterdam opgeleide dansers en makers vliegen uit over de hele wereld. 80% van het danstalent dat bij Codarts studeert is niet-Nederlands. Steeds meer dansmakers kiezen Rotterdam als verblijfplaats zeker nu Amsterdam 'op slot' dreigt te gaan. Rotterdam heeft nog ruimte voor kunstenaars en makers en gaat daar flexibel mee om.

Onderzoek zou moeten uitwijzen hoeveel alumni in Rotterdam blijven en er werk vinden.

Werkruimte

Jonge dansmakers kunnen aankloppen bij Dansateliers. Dansateliers heeft drie dansstudio's. Met SKAR en de gemeente is overeengekomen dat de ruimtes voor een betaalbare huur beschikbaar worden gesteld waar Dansateliers geen financiële ruimte meer heeft om een maker vanuit de kerntaak, talentontwikkeling, en de daarbij gealloceerde financiering te ondersteunen.

Dansateliers biedt ruimte om te onderzoeken en te experimenteren. Dansateliers selecteert de makers aan de hand van een goed plan en eerder gemaakt werk, waaruit het potentieel van het talent blijkt. De makers aan wie de organisatie zich committeert maken gratis gebruik van de ruimtes op het moment dat ze werken aan een project. Sommige makers zijn al verder en brengen zelf geld mee, bijvoorbeeld een projectsubsidie. Daarmee kan Dansateliers met de maker coproduceren. Dit is een belangrijke ontwikkelingsfase op weg naar een zelfstandige beroepspraktijk. Het werk wordt gepresenteerd als work in progress in de eigen studio voor een klein publiek van maximaal 50 personen. Vervolgens zoekt Dansateliers met deze makers naar mogelijkheden voor uitvoeringen in theaters, op locatie of in festivals (nationaal en internationaal).

Los van de makers die een ontwikkeltraject doorlopen, biedt Dansateliers aan andere makers de mogelijkheid om studioruimte te huren tegen een cultureel tarief.

Behalve in Dansateliers kunnen danser en makers voor werkruimte ook terecht bij de meerdere malen genoemde broedplaats TimeWindow. Hier ontmoeten kunstenaars van verschillende disciplines elkaar.

Voor dans is het noodzakelijk dat grotere ruimtes geen dragende pilaren hebben. Dat beperkt de keuze van ruimte. Soms bieden leegstaande panden een uitkomst, waar danstalent meestal voor kortere periodes met een 'anti-kraak'-overeenkomst terecht kunnen. Probleem is dat dergelijke ruimtes vaak niet geschikt zijn, omdat ze geen dansvloer hebben, niet zuilenvrij zijn en niet voldoen aan de voor dans noodzakelijke klimatologische omstandigheden.

Dansateliers is als organisatie verbonden aan een Rotterdams platform voor talentontwikkeling. In een bijeenkomst in november 2017 over het vestigingsklimaat van de stad bleek onder makers in theater en muziek dat er een groot gebrek aan werkruimte is en dat ze noodgedwongen moeten uitwijken naar ruimtes buiten de stad om te kunnen repeteren. Gezien de ambitie van Dansateliers, om makers in de stad te houden nadat ze de organisatie ontgroeid zijn, ligt hier een knelpunt.

De dansgezelschappen Scapino en Conny Janssen Danst bieden ruimte aan jonge makers om te experimenteren. Zo gaf Scapino in het jaarlijkse TWOOLS kansen aan jonge makers om zich te ontwikkelen met een choreografie voor de grote zaal. Daarnaast bood het gezelschap kansen aan studenten van dansacademies om stage te lopen. Hun in-company talentontwikkeling verschilt wel wezenlijk van de vrije en onafhankelijke talentontwikkeling bij Dansateliers.

Door sommige jonge makers uit andere culturen wordt wel eens geklaagd dat er voor hen geen werkruimte zou zijn. De gesprekspartners van de productiehuzen in het theater- en dansveld vragen zich af waar de verontwaardiging vandaan komt. Ondanks dat de werkruimte in de stad beperkt is, zijn de productiehuzen van goede wil. Ze begrijpen dat de jonge aanvragers van ruimte niet altijd de weg kennen. Het is, als boven beschreven, behalve in de eerste plaats talent ook een kwestie van geld. Heb je als maker een goed artistiek plan, dan betekent dat meestal dat het wordt ondersteund met een projectsubsidie. Als je geld (subsidie) meebrengt, dan heb je een grotere kans om ruimte te krijgen.

Presentatieruimte

Het aantal presentatieplekken voor de dans is volgens de gesprekspartner van Dansateliers erg beperkt. De vlakke vloerzalen van het voormalige LantarenVenster in de Gouvernestraat worden nu gemist. Theater Rotterdam spant zich in om nieuwe dansmakers een podium te geven, maar dat kan maar in beperkte mate omdat de schouwburg uiteindelijk hét publiektheater van de stad is. MAAS is het andere podium in de stad dat jonge dansmakers kansen biedt.

Ook in Dansateliers en TimeWindow vinden uitvoeringen plaats maar omdat de ruimten klein zijn, kan daar slechts een klein publiek terecht. De informele setting van deze ruimtes sluit evenwel aan bij de aard van de presentaties als work in progress. Het kan ook gaan om heel pril werk dat een veilige omgeving vraagt. Verder biedt Islemunda in IJsselmonde mogelijkheden, maar gezien de grote afstand van het centrum is dit onder makers vooralsnog niet een favoriet.

De HBS

Dit is de naam van het gebouw aan de 's Gravendijkwal waar op dit moment Dansateliers en Conny Janssen Danst (nog) zijn gevestigd. Het pand behoort tot het cultureel vastgoed van de gemeente. Ooit is door de gemeente besloten het pand te verkopen. Dit besluit is echter nog niet uitgevoerd. De beeldend kunstenaars zijn al vertrokken. Conny Janssen Danst gaat het pand in 2019 verlaten en verhuist naar de nieuwe Fenix Loods waar ook de circusopleiding van Codarts en Circus Rotjeknor worden gehuisvest. Voor Dansateliers is daar geen plaats. Als de HBS wordt overgedragen aan de markt zal Dansateliers op deze locatie blijven omdat de gemeente geen geschikte alternatieve locatie kon vinden.

De vraag doet zich voor of de HBS onder de regie van de gemeente en SKAR alsnog kan worden gered. De gesprekspartner van Dansateliers vindt dat het voor het centrum van de stad rampzalig zou zijn als de ateliers en broedplaatsen er verdwijnen.

SKAR, Dansateliers, Music Matters en Grounds ontwikkelen voor de 's Gravendijkwal in samenspraak met de gemeente een plan voor een broedplaats en presentatiecentrum voor makers en uitvoerders in de podiumkunsten, met de focus op dans en muziek. Dit plan kan volgens de gesprekspartner een deel van het ruimteprobleem van jonge makers oplossen en biedt tevens presentatiemogelijkheden voor een iets groter publiek.

Nieuwe culturele makers

Nieuwe culturele makers (young creatives) laten in Rotterdam steeds meer van zich horen. Hiphop staat al geruime tijd op de kaart en spoken word krijgt steeds meer aandacht van makers, publiek en podia. Verder worden ook jonge modeontwerpers, producers van evenementen e.d. tot de nieuwe culturele makers gerekend. In 2017 organiseerden TENT, Witte de With en Showroom Mama in samenwerking met de doelgroep activiteiten met young creatives.

De RRKC heeft gesprekken gevoerd met het HipHopHuis en Ken Theater.

Het HipHopHuis biedt een thuishaven aan hiphop liefhebbers uit Rotterdam en omstreken. Het is een energieke community van creatieve jongeren met een positief-kritisch wereldbeeld die dagelijks met hiphop- muziek dans of street art bezig zijn.

Zij vinden in het HipHopHuis hun plek voor culturele en persoonlijke groei: voor hen is het HipHopHuis een tweede thuis (bron website HipHopHuis).

Ken Theater beschrijft zichzelf als een in Rotterdam gevestigd productiehuis voor talentvolle jongeren met een sterk verhaal en interesse in toneel, comedy en spoken word. Spoken word geniet steeds meer bekendheid en vindt oorsprong in de jongerencultuur. De discipline brengt een eigen jong en divers publiek mee. Het heeft een eigen format voor programma's en publieksbenadering. Ken Theater ziet spoken word als een volwaardige discipline, vergelijkbaar met hiphop. Hiphop is daarnaast een wereld van gedachten, een levenshouding.

Gevorderd talent stroomt binnen Ken Theater door naar een hoger niveau. Hiervoor werkt Ken Theater onder andere samen met het Huis van Asporaat. Het Huis van Asporaat is een professioneel productiehuis op het gebied van theater en televisie. Ken Theater streeft naar meer culturele diversiteit op het podium en het bespreekbaar maken van maatschappelijke (taboe) onderwerpen. (bron: website Ken Theater).

Werkruimte

Er is volgens de gesprekspartner van het HipHopHuis onder de nieuwe culturele makers veel vraag naar ruimte om te werken en te repeteren. Het HipHopHuis biedt behalve aan hiphop dansers ruimte aan zpp-ers voor een betaalbare huur.

Het HipHopHuis biedt een podium waar makers voorstellingen maken en er is werkruimte verdeeld in aparte units. Hier werken onder andere spoken word artiesten, organisatoren, een coach en adviseur, een dansgezelschap, een zelforganisatie die nieuwkomers in Nederland in contact brengt met kunst en cultuur. De kelderruimten zijn verhuurd aan muzikanten. Voordeel van het HipHopHuis is volgens onze gesprekspartner de combinatie van studioruimte en kantoren.

Nieuwe culturele makers organiseren daarnaast zelf activiteiten op eigen plekken zoals lege winkelpanden en anti-kraakpanden. Daar kan men gemakkelijk en altijd in. Omdat veel kunstenaars ook 's nachts willen werken, is er behoefte aan ruimte die 24 uur toegankelijk is. In deze safe-spaces hebben zij ruimte om te experimenteren. Vaak delen ze werkruimte.

Veel spoken word artiesten werken thuis om te schrijven en te oefenen in het vak.

De gesprekspartner van het HipHopHuis constateert dat slechts enkele grote instellingen werkruimte beschikbaar stellen aan nieuwe culturele makers. Het Nieuwe Luxor Theater biedt bijvoorbeeld kantoorruimte aan Ken Theater en werkruimte, die voorheen bestemd was voor musicalactiviteiten. Meerdere grote instellingen zouden volgens onze gesprekspartner werkruimte kunnen bieden aan nieuwe makers. Verder zou bijvoorbeeld een dependance van de SKVR aan de Dalweg in Rotterdam-Zuid een uitstekend onderkomen kunnen zijn voor nieuwe makers. Daartoe zijn door het HipHopHuis pogingen ondernomen, maar gaandeweg bleek dat er technische beperkingen (sleutelkwestie) en regelgeving over beheer belemmerend werkten.

Ooit was er in de Piekstraat in Rotterdam-Zuid een dansstudio, maar die is helaas verloren gegaan. Verder zijn er leegstaande panden in Rotterdam die uitstekend huisvesting zouden kunnen bieden aan nieuwe culturele makers. Onze gesprekspartner van het HipHopHuis noemt als voorbeeld een oud politiebureau aan de Slinge in Rotterdam-Zuid.

De nieuwe culturele makers zoeken graag zelf samen met anderen naar ruimte. Zij behoren tot een nieuwe generatie, ze werken multidisciplinair en trekken andere plannen. Ze willen zelf ondernemen en niet het 'vinkje' zijn voor het diversiteitsbeleid van instellingen, aldus onze gesprekspartner. Ze hebben geen boodschap aan indelingen van het publiek aan de hand van het Mosaic model. Ze voelen geen verwantschap met 'kleurrijke knokkers'.

Presentatie

Volgens de gesprekspartner van Ken Theater verdient spoken word een sterkere positie in de cultuursector van de stad. Spoken word initiatieven groeien in aantal en trekken elk, soms weliswaar klein, een eigen publiek. Er zijn er in Rotterdam minstens twintig. Ken Theater is naar eigen zeggen de enige organisatie die voor spoken word grote zaal optredens organiseert in Theater Zuidplein, Luxor Theater en de Rotterdamse Schouwburg. Daarbij tekent onze gesprekspartner wel aan dat dit bij de Rotterdamse Schouwburg gebeurde op basis van verhuur aan het platform spoken word en niet op uitnodiging, wat in de regel gebruikelijk is bij artiesten. Over deze werkwijze zijn de nieuwe culturele makers niet positief. Het mooiste zou zijn als de nieuwe makers samen met de instelling bouwen aan een publiek. Islemunda is een goed voorbeeld van een instelling die zo werkt, gebruik makend van een nieuwe makers-regeling van het Fonds Podiumkunsten.

De gesprekspartner van Ken Theater vindt dat de verantwoordelijkheid voor de publieksoontwikkeling ligt bij de podia/instellingen; dat is hun kerntaak. Het probleem is echter dat er nog veel vooroordelen leven over wat kwaliteit is. De instellingen zouden voorts het ondernemerschap missen dat past bij het opzoeken van nieuw publiek.

Een initiatief dat er nu uit springt is '010 Says It All'. Dit festival maakte als een soort tegenbeweging in juni 2017 onderdeel uit van Poetry International. Tijdens '010 Says It All' treden meer dan 150 artiesten op verschillende locaties op. Onder 010 Says It All vallen circa acht Rotterdamse spoken word groepen. '010 Says It All' ontving in 2017 de Doro Siepel Prijs.

Sommige groepen zoals 'Sprakeloos' en 'Hinderlijk' krijgen begeleiding van coaches. 'Hinderlijk' kon zich ontwikkelen in Islemunda en treedt nu op in Theater Zuidplein. Een andere opvallende is 'Spoken' van Kevin de Randamie, die in het Oude Luxor optredens organiseerde van spoken word artiesten en een spoken word award bedacht.

Als het gaat om optredens dan blijkt dat enkele wel het grote zalen circuit bereiken, maar de meeste treden op in kleinschalig verband, vaak in ateliers, ruimten van kunstenaarsinitiatieven of in festivals. 'Woorden worden zinnen' is bijvoorbeeld een landelijk laagdrempelig platform voor woordkunst in de breedste zin van het woord. Er zijn activiteiten in verschillende plaatsen in het land, in Rotterdam in Bird en de Bibliotheek.

Ken Theater organiseert ook educatieve activiteiten. Met de SKVR heeft Ken Theater geen goede ervaringen. Derek Otte kon zich er onvoldoende positioneren en vertrok. Als er al budget is dan vloeit het merendeel weg naar andere bestemmingen van de SKVR. Derek Otte geeft nu spoken word lessen in het HipHopHuis.

Wat volgens onze gesprekspartner van Ken Theater belemmerend werkt op de ontwikkeling van spoken word artiesten, is dat zij de weg naar de subsidieoketten onvoldoende kennen. Sommige lukt het een subsidie aan te vragen bij het Snelloket van de gemeente, maar de pot incidentele subsidies blijft voor hen merendeels onbereikbaar. Geld zou volgens Ken Theater niet het probleem zijn, maar wel dat bij de gemeente adequate begeleiding ontbreekt om initiatieven door te geleiden zodat ze zich verder kunnen ontwikkelen. Kleine initiatieven kunnen zo geen 'stappen' maken naar professionalisering. Volgens de gesprekspartner van Ken Theater zou de ideale situatie voor Rotterdam zijn: een Spoken word Huis. Hier kan de discipline zich verder ontwikkelen en professionaliseren. Daarnaast kan dit huis internationale uitwisseling stimuleren, wat noodzakelijk is voor de ontwikkeling van de discipline. Daarnaast vindt Ken Theater het wenselijk als spoken word wordt opgenomen in het curriculum bij de onderwijsinstellingen die er toe doen. Stadsdichter en spoken word artiest Derek Otte heeft over de discipline een boek uitgebracht.

Ken Theater geeft les aan derde- en vierdejaars leerlingen op middelbare scholen. Ken Theater vindt dat spoken word een mening uitdrukt en een perceptie biedt over jezelf. Door spoken word word je gedwongen om te denken, te schrijven en te performen.

Het Spoken word Huis kan volgens Ken Theater pas slagen als er sprake is van samenwerking van gelijkwaardige partners.

Kunst en cultuur in de gebieden

In opdracht van de afdeling Sport & Cultuur van de gemeente is een inventariserend onderzoek verricht naar het aanbod van kunst en cultuur in de gebieden. De inventarisatie is een QuickScan, een eerste overzicht van het huidige cultuuraanbod in de gebieden van Rotterdam in het jaar 2016 en eerste helft 2017. De vragen waren: Welke activiteiten zijn er? Welke actoren zijn actief? Wie zijn de deelnemers? De uitkomsten van het onderzoek zijn ook nuttig voor het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. Voor dit onderzoek is ook input geleverd door Cultuur Concreet, SKVR en Rotterdam Festivals (Mosaic). De onderzoeksresultaten zijn vooralsnog niet openbaar.

De RRKC sprak met de onderzoeker. De vraag naar de beschikbaarheid van ruimte om te werken en te presenteren was geen onderdeel van het onderzoek, aldus de gesprekspartner. Toch kreeg de onderzoeker bij zijn gebiedsonderzoek niet de indruk dat er een ruimteprobleem is, wel een probleem van talentontwikkeling. Dat is bijvoorbeeld het geval bij spoken word. Deze waarneming strookt met bevindingen in de vorige paragraaf over nieuwe culturele makers. Er is volgens onze gesprekspartner in dit genre veel ondernemersgeest van jonge makers. Ken Theater was trekker van talentontwikkelingstrajecten, maar omdat er te weinig geld beschikbaar was kon hier geen gevolg aan worden gegeven. Talentontwikkelingstrajecten lopen hier tegen hun grens.

Een belangrijke speler voor kunst en cultuur in de gebieden is Cultuur Concreet, de organisatie achter Cultuurscouts, Cultuurbuur en Wijk UitBuro. De RRKC sprak met Cultuur Concreet. Voor het onderwerp beschikbaarheid van werkruimte en presentatieruimte is volgens de gesprekspartner zowel Cultuurbuur als het werk van Cultuurscouts relevant. Jaarlijks ondersteunen de cultuurscouts ruim 1.000 activiteiten die verspreid over de stad plaatsvinden.

De vraag naar werk- en oefenruimte neemt over het algemeen toe, zegt de gesprekspartner van Cultuur Concreet. Betaalbaarheid is het meest gehoorde knelpunt als er wel ruimtes of podia beschikbaar zijn. Bezuinigingen overall zorgen ervoor dat makers ook betaalbare werkruimten niet kunnen behouden. In Feijenoord bijvoorbeeld is er daardoor een wankel evenwicht ontstaan tussen lokale vraag en lokaal cultureel aanbod van kunstprojecten en cultuureducatie aanbod. Ook in Prins Alexander is dit waarneembaar en is er frustratie vanwege subsidieregelingen die continuïteit niet bevorderen. Charlois is nu nog redelijk betaalbaar, maar door gentrificatie wordt het ook hier duurder om te werken. Crooswijk, Hoek van Holland, Rozenburg en Kralingen ontberen podiumplekken. In Noord zijn er verder weinig repetitieruimtes voor muziek.

Het Centrum wordt door de gesprekspartner als apart gebied genoemd. Hier zijn weinig laagdrempelige podia voor presentatie. In sommige gebieden wordt gebrek aan werk- en oefenruimten soms door anderen opgevangen, zoals in IJsselmonde de Open Studio (in Islemunda) als plek en podium voor talentontwikkeling. Musica (Overschie) bood repetitieruimte aan verenigingen.

Om het cultuurbereik in de wijken te bevorderen voert Cultuur Concreet ook het programma Cultuurbuur uit, een netwerk van stedelijke (podiumkunst)gezelschappen en lokale podia. Naast bijvoorbeeld het Rotterdams Philharmonisch Orkest en Scapino Ballet (deelnemers van het eerste uur) werkt Cultuurbuur inmiddels samen met een groot aantal andere, kleinere, Rotterdamse gezelschappen en makers. Jaarlijks worden er met steun van Cultuurbuur ruim 50 voorstellingen in de wijken gespeeld. Cultuur Concreet werkt aan een vernieuwd Cultuurbuur-model waarin met 'culturele burens' ook de lokale culturele programmeringspartijen en podia bedoeld worden.

Om welke ruimte/locaties gaat het bij Cultuurbuur eigenlijk? Het gemeentelijk beleid is erop gericht het eigen vastgoed (maatschappelijk vastgoed) van de hand te doen. Hiervan maakten de panden van vijf lokale cultuurcentra deel uit: Musica in Overschie, de Castagnet in Hilligersberg-Schiebroek, Romeijnshof in Prins Alexander, 't Klooster in Feijenoord en de Hoekstee in Hoek van Holland. Per 2018 gaan deze lokale cultuurcentra in verzelfstandigde vorm door. De gemeente trekt zich als beheerder en programmeur terug en heeft een aanbesteding in de markt gedaan voor beheer ervan in een andere vorm. Deze keuze is medio 2017 gemaakt. Voor vijf gebieden komt een cultuurcentrum nieuwe stijl: Feijenoord, Hillegersberg-Schiebroek, Hoek van Holland, Overschie en Prins Alexander.

In Charlois neemt het Huis van de wijk Het Middelpunt een deel van de functies van de Larenkamp over. De huidige locaties blijven bestaan, maar krijgen een nieuwe invulling voor wat betreft beheer en programmering. Wat betreft de culturele programmering heeft Cultuur Concreet op verzoek van de gemeente scenario's en een voorstel geschreven voor de genoemde zes gebieden. De vraag van de gemeente was hoe de huidige culturele programmeringsaanpak kan worden omgevormd tot een gebiedsgerichte lokale culturele programmering die de culturele dynamiek in het gebied ondersteunt en versterkt. Uitgangspunt bij de scenario's is een actieve en vraaggerichte benadering: Wat willen de bewoners en wat doen ze zelf?

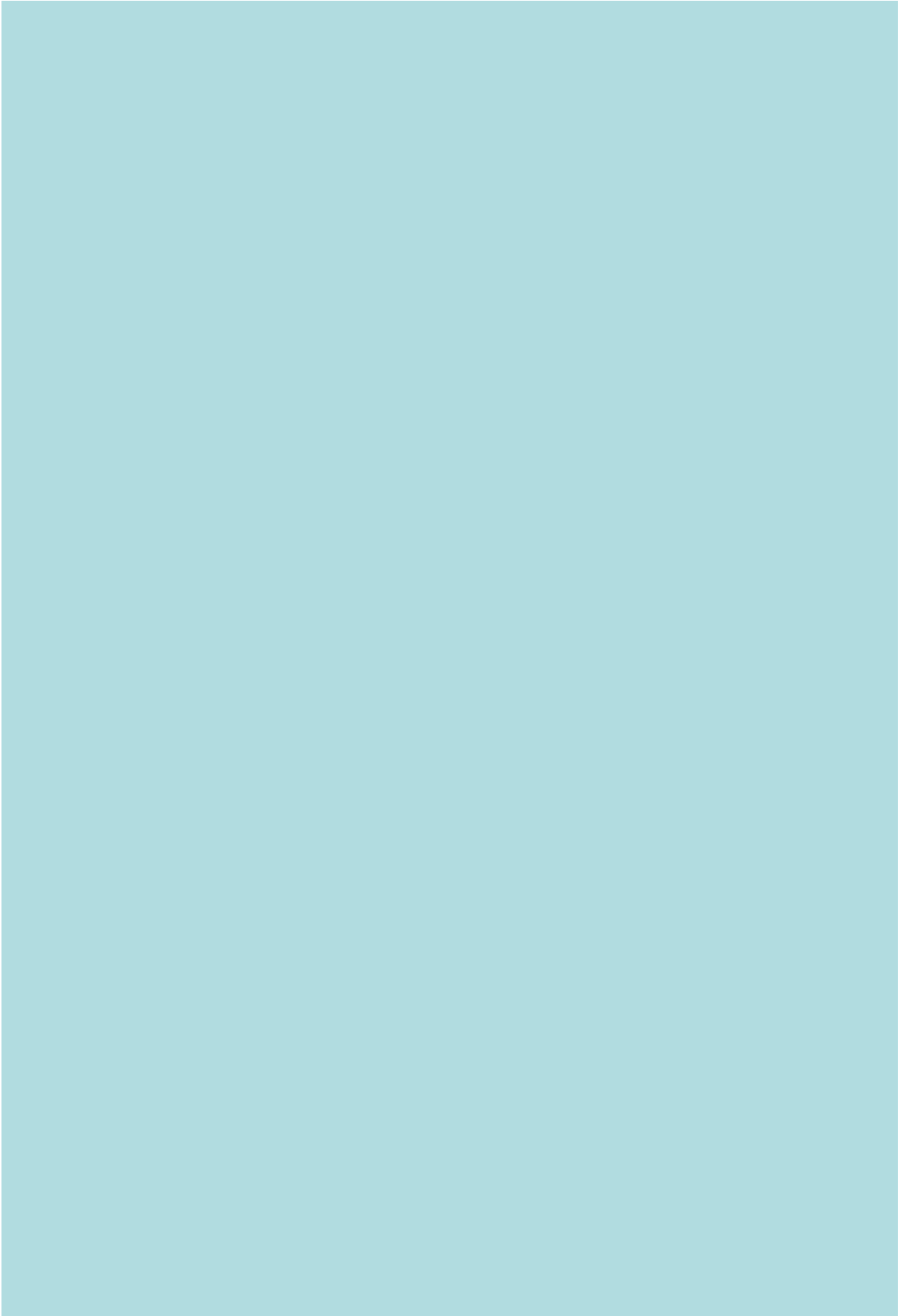
In het plan van Cultuur Concreet is het doel van lokale culturele programmering dat een netwerk van lokale programmeurs samen zorgt voor voorstellingen en optreden op diverse podia verspreid over het gebied. Uitgangspunt is dat er meer gebruik wordt gemaakt van wat er is: het hele gebied als podium. Zodoende maken meerdere podia deel uit van de lokale culturele programmering. In de scenario's van zes gebieden worden 90 relevante partners als locaties/podia benoemd. Daartoe behoren ook 48 zogeheten Huizen van de wijk.

De gemeente voert in 2018 en 2019 deze aanpak in de vorm van een experiment uit. Cultuur Concreet heeft daartoe in Feijenoord, Charlois en Prins Alexander een coördinator aangesteld. De coördinator werkt nauw samen met de cultuurscout in dat gebied.

Aparte aandacht verdient in deze paragraaf Islemunda. Het is een cultureel centrum is IJsselmonde met een presentatiezaal voor max 50 bezoekers, een theaterzaal voor max 120 bezoekers, een filmzaal, en 5 studio's. Islemunda kwam al eerder aan bod in de paragrafen over theater en dans.

De RRKC noemt Islemunda apart van de genoemde cultuurcentra nieuwe stijl, omdat het evenals Theater Zuidplein een stedelijk bereik heeft. Tegelijkertijd heeft het een hybride doelstelling doordat het zich enerzijds richt op participatie en educatie van ouderen, kinderen, jongeren en anderzijds een podium is voor gebiedsgericht aanbod.

Bronnen

Gesprekken

Gemeente

Gemeente Sport & Cultuur

Michelle Mandos, beleidsadviseur

Organisaties in het veld

Beeldende Kunst	Olof van der Wal (SKAR) Dees Linders (Sculpture International Rotterdam/CBK) Ove Lucas (CBK Rotterdam)
Cultuur in de gebieden	Reinier Weers (onderzoek naar Cultuur in de gebieden) Marjan van Gerwen, Cultuur Concreet
Urban en spoken word	Kenneth Asporaat, Kentheater Renee Trijelaar, HiphopHuis
Popmuziek	Martin Scheijgrond, Popunie
Jazz	Sophie Blussé, Jazz International Rotterdam Frank van Berkel, Jazz International Rotterdam
Wereldmuziek	Renske Wassink, hoofd Wereldmuziek Codarts
Klassieke muziek en hedendaagse muziek	Maarten van Veen, DoelenEnsemble
Theater	Dave Schwab, productiehuis TheaterRotterdam Jos Vijverberg, Islemunda
Dans	Johan Cuperus, Dansateliers Kristin de Groot, artistiek directeur Dansateliers
Street art	Dave van der Heijden, Hiphop in je Smoel
Kunstvakonderwijs/alumni	Xenia Faizoulova, Willem de Kooning Monica van Steen, Codarts Linda Bloemhard, hoofd Jazz Codarts
Kunstprojecten in de openbare ruimte	Jeroen Everaert, Mothership

Documenten

- Websites gemeente en culturele instellingen
- [Nota Atelier- en Broedplaatsenbeleid 2017-2021](#) (gemeente, oktober 2017)
- [Brief Wethouder Mobiliteit, Duurzaamheid en Cultuur aan commissie ZOCS over Atelier- en Broedplaatsenbeleid](#) (12 juli 2017)
- [Motie Ruimte voor Graffiti](#) (GroenLinks, Nida) - 2015
- [Brief Wethouder Mobiliteit, Duurzaamheid en Cultuur aan commissie ZOCS over Initiatiefnotitie Ruimte voor Street art](#) (6 december 2017)
- [Brief nieuwe culturele makers aan college van B&W](#) (1 juni 2017)
- [IABx Expert panel culture education 12 July 2017 - Notes from the meeting](#)
- [Initiatiefnota Ruimte voor Street art](#) (D66, GroenLinks, Nida) - oktober 2017
- Onderzoek in opdracht van gemeente: Visuele kunsten - Trends en ontwikkelingen (S. den Hartigh, 25 september 2017)

**rotterdamse
raad voor
kunst en
cultuur**

postbus 2800
3000 CV ROTTERDAM

kantooradres
korte hoogstraat 31
3011 GK ROTTERDAM

telefoon 010 433 58 33
e-mail rrkc@rrkc.nl
www.rrkc.nl